

NOTATIO STRIGONIENSIS – OSTRIHOMSKÁ NOTÁCIA NA SLOVENSKU

EVA VESELOVSKÁ

Mgr. Eva Veselovská, PhD.; Ústav hudobnej vedy SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava 4; e-mail: eva.veselovska@savba.sk

ABSTRACT

Esztergom notation is an achievement of medieval Hungarian scriptoria. Two codices (*Bratislava Missal I, Nitra Gradual*) and several tens of fragments coming from 12th–18th centuries have been preserved proving the presence of the Esztergom notation on the whole territory of Slovakia. However, it is not a dominating notational system of the medieval materials; the preserved sources document a much more marginal use of this medieval notational system in Slovakia. Esztergom notation originated as an independent product of the scriptorium of the main church centre of the medieval Hungary – Esztergom.

Keywords: Slovakia, Middle Ages, notation, codex, fragment, Esztergom

Ostrihomská liturgická tradícia

V začiatkoch konštituovania cirkevnej organizácie ranostredovekého arpádovského Uhorska vplývalo na knižnú produkciu multikultúrne a multietnické prostredie. Novovznikajúce kostoly a kláštory bolo potrebné zabezpečiť liturgickými knihami rôzneho charakteru (misály, graduály, breviáre, antifonáre, žaltáre a i.). Prvý uhorský kráľ Štefan I. (997–1038) podporoval zakladanie kláštorov, fár, škôl, menoval nových biskupov, vydal zákonník, ktorý tvoril základ štátnej správy a zaručil pre cirkev slobodu. Každých desať osád malo na vlastné trovy postaviť kostol a venovať mu dve poplužia poľa a dostatočný počet služobníkov na jeho obrábanie. Kráľ prispel výbavou pre kňaza a diecézny biskup mal získať kňaza a zaobstarat' bohoslužobné knihy.¹ Na našom území je najstaršou písomnou zmienkou o zabezpečení kostola bohoslužobnými knihami

¹ GYÖRFFY, György: *König Stephan der Heilige*. Budapest : Gyormaendröd, 1988, s. 129. Zaobstaranie liturgických kníh obsahuje § 1 II. Knihy zákonov kráľa Štefana. Prvé liturgické knihy, používané v stredovekom Uhorsku, boli prinesené misionármi zo Západu.

v obci Bratka (Tekov) listina arcibiskupa Martiria z roku 1156, vydaná pri príležitosti vysviacky zemepánskeho kostola, ktorý dal postaviť istý Eusidinus.² Svetský donátor sa postaral nielen o hmotné vybavenie kostola, ale aj o bohoslužobné knihy.³ Prvé bohoslužobné knihy boli do Uhorska dovezené z Nemecka a Rakúska (Aachen, Passau, Salzburg). Potom boli odpisované najmä v kláštorných (benediktínskych) a neskôr v kapitulských skriptorských dielňach. Rukopisy boli kopírované podľa západných zahraničných vzorov. Vďaka pridaniu osláv špecifických sviatkov domácich uhorských svätcov sa od 11. storočia začína utvárať základný korpus domácej liturgickej tradície, ktorú reprezentovala liturgia hlavného cirkevného centra krajiny – Ostrihomu.⁴ V stredovekom Uhorsku bola liturgická tradícia sekulárnej cirkvi rozdelená do dvoch veľkých centier. Najstarším a hlavným cirkevným centrom krajiny bol Ostrihom. Do tohto arcibiskupstva patrilo šesť diecéz (Eger, Győr, Pécs, Vác, Veszprém, Nitra), niekoľko kolegiálnych kapitúl (medzi najdôležitejšie patrili kapituly sv. Juraja a sv. Tomáša v Ostrihome, sv. Martina v Bratislave, sv. Martina na Spiši) a významné farské kostoly niektorých kráľovských miest (napr. Pešť, Buda).⁵ Južnejšie teritória stredovekého Uhorska (Čanáď; Nagyvárad/Velký Varadín/Großwardein, dnes Oradea – biskupstvo od roku 1080; Sedmohradsko; Záhreb; Srijem) patrili pod správu arcidiecézy v Kaloči.

V počiatočných utváraní cirkevných inštitúcií ranostredovekého Uhorska zohralo veľkú úlohu niekoľko prúdov. V misijnej činnosti, ktorá ovplyvnila základné budovanie a formovanie cirkevných tradícií Uhorska, vyniklo pôsobenie niekoľkých osobností – Pruna (Prunwalda) zo St. Gallenu, Bruna z Querfurtu, sv. Vojtecha, Radla, Astrika-Anastasiusa a sv. Gerharda.⁶ Formovanie ranostredovekej uhorskej cirkvi značne ovplyvnili tiež myšlienky veľkých benediktínskych kláštorov v Sankt Gallene a v Monte Cassine.⁷ György Györffy je na základe zachovaných liturgických kníh z prelomu 11. a 12. storočia presvedčený, že bohoslužobné formuláre, radenie sviatkov *propria de sanctis* a preberanie sviatkov lokálnych patrónov svedčí o jasnom pôvode uhorskej liturgie. Rukopisy dokumentujú silný vplyv z Porýnia, pričom veľkú úlohu mohla zohrať aj liturgia kolínskeho arcibiskupstva a arcibiskupstva v Trevíre.⁸ Mimoriadnej úcte sa tešili lokálni

² MARSINA, Richard: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. Bratislava, 1971, č. 82, s. 79-80.

³ V listine sa uvádzajú knihy: „[...] plenarium unum deauratum, missale unum, nocturnale unum, psalterium unum, graduale unum“. Pozri: MARSINA, Ref. 2, s. 80.

⁴ Ranostredoveké Uhorsko sa ako nový štátny útvar formoval a konsolidoval koncom 10. storočia. Štefan I. vytvoril základnú cirkevnú organizáciu krajiny. Okolo roku 1000 založil v Ostrihome arcibiskupstvo a zriadil niekoľko biskupstiev. Pozri: KNAPPEK, Ludevit: *Obsadzovanie uhorských biskupstiev od X. do konca XIV. storočia*. Bratislava, 1934, s. 32.

⁵ KOVÁCS, Andrea (ed.): *Corpus Antiphonale Officii – Ecclesiarum Centralis Europae : V/B Esztergom/Strigonium (Sanctorale)*. Budapest : MTA Zenetudományi Intézet, 2006, s. 18.

⁶ SZÁNTÓ, Konrád: *A katolikus egyház története I*. Budapest, 1984. GYÖRFFY, Ref. 1, s. 61-76, 112-113.

⁷ GYÖRFFY, Ref. 1, s. 130-131.

⁸ Mimoriadny vplyv nemeckej oblasti v rámci budovania repertoáru dokladá napr. analýza používaných sekvencií zo *Spišského graduálu Juraja z Kežmarku*, ktorý obsahuje spolu 68 stredovekých sekvencií. Z nich až 40 pochádza z Nemecka (18 z 10. stor., 10 z 11. stor., 9 z 12. stor., 1 zo 14. stor.). 16 sekvencií pochádza z Francúzska, 3 z Anglicka, 1 z Talianska, 2 z Čiech a 6 sekvencií pochádza z Uhorska. Pozri: AKIMJAK, Amantius – ADAMKO, Rastislav – BEDNÁRIKOVÁ, Janka: *Spišský graduál Juraja z Kežmarku (1425)*. Ružomberok, 2006, s. 77.

svätci zo St. Gallenu a z Mohuča (Gallus, Otmar, Martin),⁹ čo tiež poukazuje na dôležitú úlohu týchto dvoch oblastí pri budovaní liturgických zvyklostí uhorskej cirkvi.¹⁰

Liturgická tradícia Ostrihomu bola teda jasne vybudovaná na základoch západnej liturgie.¹¹ Počas pontifikátu pápeža Gregora VII. (1073–1085) sa objavili snahy o unifikáciu liturgie podľa Ríma v celoeurópskom meradle, no napriek tomu sa v jednotlivých liturgických tradíciách objavuje množstvo špecifických prvkov (najmä liturgia hodín poskytovala obrovské možnosti partikulárnosti).¹²

Základy vlastnej ostrihomskej liturgickej tradície dnes možno rekonštruovať na základe zachovaných liturgických rukopisov rôzneho charakteru, pochádzajúcich z konca 11. storočia. Medzi najstaršie rukopisy ranostredovekého Uhorska patria: *Hahótsky kódex* (*Sakramentár sv. Margity*, určený pre benediktínske opátstvo Hahót vo Vesprémskej diecéze; posledná štvrtina 11. stor.),¹³ *Ostrihomský benedikcionál* (benedikcionál a pontifikál; koniec 11. stor.),¹⁴ *Hartvikova agenda – Agenda pontificalis* (rituál vyhotovený pre rábskeho biskupa Hartvika; koniec 11. stor.)¹⁵ a *Nitriansky evanjeliár* (benediktínsky lekcionár; J. Sopkom je datovaný do 11. stor., ale J. Nemeš ho datuje do 30. rokov 12. stor., pričom pôvod hľadá v benediktínskom opátstve sv. Jána Krstiteľa v nemeckom Burtscheide).¹⁶ Na základe analýzy liturgie týchto najstarších rukopisov je základným a charakteristickým znakom uhorskej liturgie slávenie sviatkov prvých domácich uhorských svätcov, ktorých kanonizácia prebehla v roku 1083 za vlády kráľa Ladislava I. (sv. Svorad – Ondrej a sv. Benedikt, sv. Gerard, sv. Štefan, sv. Imrich). Ďalej sem patrí skupina svätcov, ktorým bola v ranostredovekom Uhorsku venovaná mimoriadna úcta (sv. Vojtech, sv. Alexius, sv. Václav, sv. Margita, sv. Demetrius a sv. Mikuláš). Vykryštalizovaná podoba ostrihomskeho rítu je, žiaľ, dokumentovaná rukopismi, pochádzajúcimi väčšinou až z 15. storočia (iba menšia časť je z 13., príp. zo 14. stor.). Tieto rukopisy – a v neskoršom období tlačené knihy – však reprezentujú nepretržitú liturgickú tradíciu od konca 11. storočia. Z trinástich diecéz stredovekého Uhorska patrilo sedem pod Ostrihom. Väčšina z nich dodržiavala zvyklosti

⁹ KOVÁCS, Ref. 5. V rámci 24 reprezentatívnych rukopisov, dokumentujúcich ostrihomský rítus, obsahuje napr. officium sv. Martina všetkých 24 kódexov, officium sv. Otmara cf. 12 a officium sv. Gallusa cf. 7 rukopisov (4 z nich pochádzajú zo Spiša).

¹⁰ GYÖRFFY, Ref. 1, s. 196.

¹¹ Predpokladáme, že aj misijné účinkovanie sv. Vojtecha v ranostredovekom Uhorsku bolo dominantne ovplyvnené zo západného smeru (Aachen – Mohuč) a z južného smeru (Rím – Monte Cassino) v duchu benediktínskych princípov.

¹² MÚCSKA, Vincent: Osobitosti uhorského liturgického kalendára v 11. storočí. In: MARSINA, Richard (ed.): *Nitra v slovenských dejinách*. Nitra, 2002, s. 181–189.

¹³ Univerzitná knižnica v Záhrebe, MR 126. KNIEWALD, Károly: Hahóti kódex. In: *Magyar Könyvszemle*, roč. 62, 1938, s. 97–112.

¹⁴ Univerzitná knižnica v Záhrebe, MR 89. KNIEWALD, Károly: Esztergomi benedictionale. In: *Magyar Könyvszemle*, roč. 65, 1941, s. 213–231.

¹⁵ Univerzitná knižnica v Záhrebe, MR 165. KNIEWALD, Károly: Hartwich györi püspök: Agenda pontificalis. In: *Magyar Könyvszemle*, roč. 65, 1941, s. 103. Všetky tri spomínané kódexy sa podľa Kniewalda dostali do Záhrebu pri príležitosti založenia tamojšieho biskupstva Ladislavom I. v 90. rokoch 11. stor.

¹⁶ SOPKO, Július (ed.): *Nitriansky kódex*. Martin, 1987. NEMEŠ, Jaroslav: *Nitriansky kódex a jeho poslanstvo: Aachen. Óbuda. Nitra*. Prešov, 2006. NEMEŠ, Jaroslav: *Kodex von Neutra: Geistige Erbschaft der italienisch-griechischen Mönche und ihrer Nachfolger von Aachen*. Győr, 2007.

Ostrihomu ako „mater et caput omnium ecclesiarum Hungariae“.¹⁷ Mladšia uhorská cirkevná provincia arcibiskupstva v Kaloči (Kalocsa – *Ecclesia Colocensis*) už s Ostrihomom nebola tak zjednotená ani v používaní liturgického, ani hudobného materiálu. Zachované pamiatky z obdobia stredoveku dokumentujú vo väčšej alebo menšej miere ostrihomskú tradíciu (najmä antifonáre a breviáre, obsahujúce liturgiu hodín, svedčia o mnohých typických prvkoch ostrihomského rítu) alebo sú ovplyvnené zahraničím (napr. v 14. a 15. stor. sa na Spiši objavuje miešanie ostrihomskej liturgickej tradície s poľskými zvyklosťami krakovského okruhu). Liturgiu ostrihomského rítu v mimoriadne presnej podobe zachovávajú notované rukopisy z Bratislavy (*Bratislavské antifonáre I–IV*¹⁸, *Bratislavský misál I*¹⁹).

Ostrihomskú liturgiu používali tiež dve monastické spoločenstvá. Paulínske liturgické rukopisy a tlačé dokumentujú ostrihomskú liturgickú tradíciu ešte i v neskorostredovekých rukopisoch a novovekých tlačiach. Napriek nedostatku zachovaných stredovekých liturgických kníh reprezentujú zvyklosti ostrihomského rítu taktiež oficiové a bohoslužobné pramene (fragmenty) augustiniánov eremitov.²⁰

Ostrihomská notácia

Notačný systém, ktorý maďarská muzikologička Janka Szendrei nazýva ostrihomská alebo uhorská notácia,²¹ sa v ranostredovekom Uhorsku začal utvárať v priebehu 12. storočia. V staršej literatúre slovenskej muzikológie sa termín ostrihomská notácia ne-

¹⁷ DOBSZAY, László: Introduction. In: *Antiphonae : Monumenta Monodica Medii Aevii*. Kasel; Basel, 1999, s. 13–34.

¹⁸ BURAN, Dušan – JANKOVIČ, Lubomír – SOPKO, Július – VESELOVSKÁ, Eva (eds.): *Bratislavský antifonár I*. UNESCO – Pamäť sveta, Memoria Slovaciae Medii Aevi Manuscripta. Martin : Slovenská národná knižnica, 2004. BURAN, Dušan – JANKOVIČ, Lubomír – SOPKO, Július (eds.): *Bratislavský antifonár II*. UNESCO – Pamäť sveta, Memoria Slovaciae Medii Aevi Manuscripta. Martin : Slovenská národná knižnica, 2002. BURAN, Dušan – JANKOVIČ, Lubomír – SOPKO, Július – VESELOVSKÁ, Eva (eds.): *Bratislavský antifonár III*. UNESCO – Pamäť sveta, Memoria Slovaciae Medii Aevi Manuscripta. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005. BURAN, Dušan – JANKOVIČ, Lubomír – SOPKO, Július – VESELOVSKÁ, Eva (eds.): *Bratislavský antifonár IV*. UNESCO – Pamäť sveta, Memoria Slovaciae Medii Aevi Manuscripta. Martin : Slovenská národná knižnica, 2007.

¹⁹ SZENDREI, Janka – RYBARIČ, Richard (eds.): *Missale Notatum Strigoniense ante 1341 in Posonio*. Musicalia Danubiana 1. Budapest, 1982.

²⁰ Komplexný pohľad na štruktúru ostrihomskej liturgickej tradície poskytujú dva diely – V/A *Esztergom/Strigonium (Temporale)*; V/B *Esztergom/Strigonium (Sanctorale)* – edície *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae* (ďalej: CAO – ECE). V poradí druhý diel (V/B) publikuje incipitový katalóg 30 spracovaných rukopisov, ktoré prezentujú stredovekú ostrihomskú liturgickú tradíciu slávenia liturgie hodín (oficiom – *proprium de sanctis, commune sanctorum*). V rámci sanktorálu sa objavuje cca 150 oficií na sviatky rôznych svätcov. Z toho približne 100 oficií je kompletných. Iba 50 z nich však tvorí integrálnu súčasť reprezentatívneho jadra ostrihomského rítu. Pozri: DOBSZAY, László – PRÓSZEKY, Gábor (eds.): *A preliminary Report*. Budapest, 1988. DOBSZAY, László – KOVÁCS, Andrea (eds.): CAO – ECE : V/A *Esztergom/Strigonium (Temporale)*. Budapest : MTA Zenetudományi Intézet, 2004. Druhý diel V/B *Esztergom/Strigonium (Sanctorale)* pozri: KOVÁCS, Ref. 5.

²¹ SZENDREI, Janka: Graner Choralnotation. In: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, roč. 30, 1988, s. 5–234.

vyskytoval a nepoužíval.²² Pamiatky s týmto notačným typom boli zaraďované medzi pramene s rombickou (českou) alebo métskou notáciou. V rámci dizertačnej práce *Stredoveké liturgické kódexy s notáciou z územia Slovenska* sme preto pokladali za nevyhnutné prezentovať tento typ notácie ako samostatnú hudobnopaleografickú zložku s typickou štruktúrou výstavby neum.²³ V rámci vývoja stredovekej hudobnej kultúry zohral tento notačný systém významnú úlohu. V obrovskom časovom priestore (cca 500 rokov) bol ostrihomský notačný systém významným dokladom jedinečnej skriptorskej tradície stredovekého Uhorska.

Pri definovaní ostrihomskej notácie ako samostatnej, pôvodnej notácie stredovekého Uhorska zohrala dôležitú úlohu schopnosť, kedy sa abstraktná štruktúra notácie stala nositeľkou identity a stability. V Uhorsku sa toto chorálne písmo používalo od 12. až do 18. storočia.²⁴ Štruktúrna výstavba notácie zostala počas celého obdobia používania nezmenená.²⁵ Porovnávacie analýzy jednotlivých vývojových štádií poukázali na dva dôležité aspekty formovania a výstavby znakov. Prvý aspekt dokladá samostatnosť a organickú kontinuitu notačného systému. Na druhej strane sa objavujú vplyvy a prúdy, ktoré sa v rôznej sile a v odlišných časových etapách objavujú v prameňoch s ostrihomským notačným systémom.

Kým do konca 11. storočia prevládali v utvárajúcich sa cirkevných štruktúrach (v našom prípade si všimame najmä liturgiu a skriptorskú činnosť) ranostredovekého Uhorska vplyvy z Nemecka a z Rakúska, od začiatku 12. storočia sa dá hovoriť o postupnej zmene politicko-kultúrno-cirkevnej orientácie smerom k francúzskym a talianskym zdrojom a vzorom. V tomto období sa do Uhorska dostávajú poznatky o zavedení linajkovej osnovy (vynález Guida z Arezza) a o používaní diastematického princípu pri notovom zápise. Súčasne sa v rukopisoch začínajú objavovať prvky diastematických notačných systémov z Francúzska (métska notácia) a Talianska (severotalianske notačné školy). V druhej polovici 12. storočia sa na základe viacerých zahraničných notačných systémov (francúzske, talianske, nemecké prvky) začala v okolí Ostrihomu – hlavného cirkevného centra krajiny – postupne formovať samostatná notácia. Od začiatku išlo o diastematickú notáciu, ktorá rozlišovala rôzne tónové výšky (talianske, francúzske znaky). Pod vplyvom nemeckej písárskej techniky sa toto kontaktné notové písmo vyznačovalo plynulosťou ťahov a viazanosťou základných tvarov. Ostrihomská

²² K literatúre slovenskej historiografie pozri štúdie: PETŐCZOVÁ, Janka: K problematike výskumu pôvodných prameňov k najstarším dejinám slovenskej hudby. In: *Súzvuk* 2. Prešov : Prešovský hudobný spolok Súzvuk, 2004, s. 95-120. PETŐCZOVÁ, Janka: Vedecké bádania a edičné aktivity súčasnej hudobnej historiografie. In: *Súzvuk* 3. Prešov : Prešovský hudobný spolok Súzvuk, 2007, s. 131-148.

²³ VESELOVSKÁ, Eva: *Stredoveké liturgické kódexy s notáciou v slovenských archívnych fondoch : stredoveké notačné systémy z územia Slovenska*. [Dizertačná práca.] Bratislava : Ústav hudobnej vedy SAV, 2004.

²⁴ SZENDREI, Janka: Choralnotationen in Mitteleuropa. In: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, roč. 30, 1988, s. 439. Cit.: „Ako sa menila výbava písma, to znamená vedenie línií (notová osnova), písacia technika, manierizmus, miera a stupeň štylizácie podľa epoch, lokálnych tradícií, skriptórií a funkcií atď., tak zostala štruktúrna výstavba neum rovnaká.“

²⁵ Podrobnú analýzu pôvodu ostrihomskej notácie a základné odlišnosti od métskej notácie prezentuje Janka Szendrei už v prípade najstaršej pamiatky s týmto notačným systémom – *Prayovým kódexom*. Jedná sa o druhú notáciu na linajkovej osnove (napr. f. 1, f. 116'). Pozri: SZENDREI, Ref. 21, s. 66-69.

notácia stredovekých uhorských skriptórií patrila k prvým v oblasti strednej Európy, ktoré akceptovali a prebrali linajkový systém. Podobné reformné prúdy nachádzame v cisterciánskych skriptóriách v Rakúsku a v Čechách, a neskôr – na prelome 12. a 13. storočia – aj v rámci novovznikajúcej českej (rombickej) notácie.²⁶

Za typické znaky ostrihomskej notácie sa dnes pokladá niekoľko prvkov: vrchná nota dvojtónovej neумы pes sa vždy nachádzala na pravej strane nožičky znaku, scandicus bol v každom intervale spojený a všetky jeho časti mali sklon doprava, punctová rada climacu bola vždy zvislá, vertikálna. V ostrihomskom znakovom systéme nebol obvyčajne používaný custos. Len ojedinele sa zachovali fragmenty, kde sa – pravdepodobne pod vplyvom métskeho notačného systému – custos objavuje. Individuálny charakter ostrihomskej notácie vychádzal z výstavby neumového systému, ktorý reprezentovali kontaktné neумы métsko-severotalianskeho znakového systému²⁷ a nemeckej písárskej techniky²⁸. Na rozdiel od notácií métskej alebo českej sa ostrihomská notácia nerozvinula do monumentálneho písma reprezentatívnych iluminovaných kódexov, z ktorých spomenieme napríklad: *Bratislavské antifonáre I–IV*, *Klosterneuburské antifonáre* (Cod. 65–68), české notované rukopisy 14. a 15. storočia (napr. *Luzernský graduál*, Zentral- und Hochschulbibliothek Luzern, P. 19) a české utravvistické kódexy z prelomu 15. a 16. storočia (napr. *Kutnohorský graduál* z konca 15. stor.²⁹). V neskorom stredoveku ju síce používali v jej monumentalizovanej, gotizovanej podobe konzervatívni paulíni, ale rukopisy neboli nikdy výraznejšie zdobené. Najdekoraatívnejšiu podobu mala ostrihomská notácia na začiatku 14. storočia, kedy sa objavuje aj na území Slovenska (*Bratislavský misál I*, *Notovaný breviár A/13* z Múzea mesta Bratislavy³⁰). Koncom stredoveku plnila ostrihomská notácia dôležitú úlohu praktického a rýchleho kurzívneho písma, ktoré nachádzame v liturgických knihách (napr. *Nitriansky graduál*), školských príručkách alebo teoretických traktátoch. Počas svojej existencie nikdy nebola expanzívna. Hranice jej výskytu sa zhodovali s diecéznym rámcom stredovekého Uhorska.

Ostrihomská notácia sa v stredovekom Uhorsku vyskytovala paralelne s inými typmi notácie. Používala sa najmä v rukopisoch, ktoré sú považované za produkt ostrihomskeho skriptória. Dominantným notačným systémom na území dnešného Slovenska bola počas celého stredoveku notácia métsko-gotická, ktorú dokumentu-

²⁶ SZENDREI, Janka: *Középkori hangjegyrások Magyarországon*. Budapest, 1983, s. 189-191.

²⁷ Métska notácia mala na stredovekú knižnú kultúru obrovský vplyv. Podobne ako ostrihomská notácia sa na našom území používala mimoriadne dlhé obdobie. V rôznych lokálnych verziách gotickej chorálnej notácie sa métske notačné písmo objavovalo v rukopisoch dnešného Nemecka, Rakúska, Poľska, Čiech, Slovenska, Slovinska, Chorvátska, Maďarska, Rumunska. Na území Slovenska je métskou gotickou notáciou notovaných najväčší počet rukopisov.

²⁸ Nemecká bezlinajková neumová notácia bola najstarším notačným typom, ktorý bol používaný na našom území (prameň z konca 11. až do začiatku 13. stor.). Podrobne sa týmto notačným typom v súčasnosti zaoberá Janka Bednáriková. Pozri: BEDNÁRIKOVÁ, Janka: *Frammenti gregoriani in Slovacchia*. Lublin : Norbertinum, 2009.

²⁹ VESELOVSKÁ, Eva – KLUGSEDER, Robert: *Graduale, Mus. Hs. 15501*. Dostupné na internete: </beschreibung/15501.pdf>

³⁰ SOPKO, Július: *Kódexy a neúplne zachované rukopisy v slovenských knižniciach*. Martin, 1986, č. 499. VESELOVSKÁ, Eva: *Mittelalterliche Liturgische Kodizes mit Notation in den Archivbeständen von Bratislava*. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Hudobné múzeum, 2002, č. 51, s. 90-91.

je desať úplných kódexov a niekoľko stoviek fragmentov. Druhým najpoužívanejším systémom bola – podľa počtu zachovaných rukopisov a fragmentov – notácia kvadratická.³¹ Na základe posledných výskumov sa na pomyselnom treťom mieste nachádza prekvapujúco notácia česká, ktorá sa na naše územie dostala ako posledná (po r. 1350).³² Ostrihomská notácia je v poradí až štvrtým notačným systémom, používaným na území dnešného Slovenska. Je prekvapujúce, že liturgia Ostrihomu sa v rukopisoch z územia Slovenska, a najmä Bratislavy, striktne dodržiavala. Notácia rukopisov však dokazuje notátorskú samostatnosť skriptorských dielní stredovekého Slovenska. Na našom území sa zachoval mimoriadne malý počet kompletných notovaných kódexov a fragmentárne materiály boli zo svojho pôvodného miesta vzniku a používania väčšinou premiestnené (notované zlomky sú často väzbami kníh z mladšieho obdobia, príp. sa nimi spevňovali mestské úradné knihy, napr. v mestách: Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica, Košice a i.). Preto je rekonštrukcia stredovekých skriptorských zvyklostí jednotlivých cirkevných a kultúrnych centier krajiny veľmi problematická. Jednoznačným – ale, žiaľ, nie vždy absolútne relevantným – kritériom vyvodenia možných záverov o notátorských zvyklostiach na Slovensku je počet jednotlivých kódexov a fragmentov s konkrétnou notáciou v určitej lokalite.³³ Najpresnejším ukazovateľom zaradenia rukopisov sú vždy kolofóny alebo iné marginálne (najčastejšie nekrologické) záznamy o objednávateľovi, používateľovi alebo vlastníkovi rukopisu. Okrem časti Bratislavskej kapitulskej knižnice, Spišskokapitulskej knižnice a Levočskej knižnej zbierky v Albe Iulii sa však nezachovali iné, komplexnejšie stredoveké knižné zbierky (rukopisy kláštorných knižníc sa, žiaľ, nachádzajú v rôznych zbierkach v Maďarsku a v Rumunsku, prípadne v mladších, necirkevných knižničných alebo archívnych inštitúciách na Slovensku, kam sa dostali po tzv. komunistických zvozech). Z toho dôvodu je spomínané kritérium – ako hlavná metóda presnej identifikácie a lokalizácie – málo použiteľné.

Napriek mnohým pochybnostiam považujeme zachované rukopisy s ostrihomským notačným systémom skôr za produkt skriptórií, nachádzajúcich sa mimo územia Slovenska. Na naše územie sa tieto rukopisy dostali na prelome 13. a 14. storočia, pravdepodobne ako dary alebo objednávky konkrétnych cirkevných inštitúcií na základe rôznych historických udalostí (napr. straty, požiare knižníc kapitúl alebo kláštorov,

³¹ VESELOVSKÁ, Eva: Štruktúra stredovekých notačných systémov z územia Slovenska : pomer domácich a zahraničných prvkov. In: *Slovenská hudba*, roč. 33, 2007, č. 3-4, s. 339-360. VESELOVSKÁ, Eva: Choralnotationen der Mittelalterlichen Liturgischen Kodizes des 14. und 15. Jahrhunderts in Slowakischen Archivbeständen. In: *De musica disserenda*, roč. 5, 2009, č. 1, s. 85-106.

³² VESELOVSKÁ, Eva: Die böhmische Notation in der Slowakei im 14. und 15. Jahrhundert. In: *Musicologica Istropolitana VI*. Ed. Marta Hulková. Bratislava : FiF UK; Stimul, 2007, s. 9-56.

³³ Identifikácia a analýza fragmentov prebieha na základe presných postupov a metód. Okrem vyhodnotenia notačných znakov je pre provenienčné zaradenie zlomkov dôležité aj komparatívne porovnanie liturgického obsahu rukopisu (online databázy: *CANTUS*, *CANTUS PLANUS*, *LMLO*, *LaTrobeMMD*; edícia CAO – *ECE*, pramenné edície a i.; pozri bližšie v zozname edícií a web stránok na konci štúdie). Presnejšie datovanie prameňov je skôr v kompetencii klasických paleografov. V tomto smere chceme poďakovať doc. PhDr. Jurajovi Šedivému, MAS, PhD., za spoluprácu pri datovaní takmer všetkých stredovekých notovaných fragmentov z územia Slovenska, ktoré sme identifikovali počas posledných štyroch rokov v rámci projektu *Pramene stredovekej cirkevnej hudby z územia Slovenska* (č. APVV-51-043-605).

potreba zadováženia základných liturgických kníh pre konkrétny kostol). V prípade Bratislavy je mimoriadne zvláštne, že s výnimkou najstarších rukopisov Bratislavskej kapituly (*Prayov kódex*³⁴, *Bratislavský misál I* – Archív mesta Bratislavy, EC Lad. 3, EL 18, EC Lad. 21; Múzeum mesta Bratislavy A/9; Spolok sv. Vojtecha, Fasc. 322/10³⁵) sa vývoj hudobnopaleografickej stránky notovaných rukopisov domáceho, bratislavského skriptória uberal od polovice 14. storočia odlišným smerom. Notované rukopisy a fragmenty bývalej Bratislavskej kapitulskej knižnice zo 14. a 15. storočia sú totiž takmer dvesto rokov notované väčšinou métsko-gotickou, prípadne českou notáciou (napr. *Bratislavský misál „H“* z pol. 14. stor. – métsko-gotická notácia;³⁶ *Bratislavský cestovný misál* z pol. 14. stor. – métsko-gotická notácia;³⁷ *Bratislavský misál VI* z r. 1403 – métsko-gotická notácia;³⁸ *Bratislavský misál „D“*, cca r. 1430 – česká notácia;³⁹ *Žaltár kanonika Blázia* z obdobia pred r. 1419 – česká notácia;⁴⁰ *Bratislavské antifonáre I, II, IV* z druhej pol. 15. stor. – métsko-gotická notácia;⁴¹ *Bratislavský misál „G“* z r. 1488 – métsko-gotická notácia⁴²). Je možné, že o storočie skôr – v čase potreby vytvorenia nových liturgických kníh pre Bratislavu – tu mohol pôsobiť na objednávku notátor, vyškolený v ostrihomskej skriptorskej dielni. Oveľa pravdepodobnejšia je ale možnosť, že produkcia liturgických rukopisov v skriptóriu Bratislavskej kapituly sa rozbehla približne až v 30. rokoch 14. storočia (približne z tohto obdobia pochádza *Bratislavský misál „H“*).

Bratislavská kapitula bola nesporne jednou z najvýznamnejších skriptorských dielní, ktoré v Uhorsku existovali pri inštitúcii kapituly. Nevieme, kedy presne vznikla, ale počas pobytu kráľa Šalamúna a jeho dvora v 70. rokoch 11. storočia v Bratislave došlo podľa slovenského paleografa Juraja Šedivého k rozhodujúcemu impulzu a následnému prerodu pôvodne misijného centra na inštitúciu prepošstva.⁴³ Zmienka v dekrétach kráľa Kolomana (1095–1116) je reakciou na novozriadenú kapitulu.⁴⁴ Je otáznne, kedy vzniklo popri kapitule aj funkčné skriptorium. Okrem diplomatickej produkcie listín, ktorá bola pre kapitulu určite prvoradá a bezpochyby aj časovo veľmi blízka samotnému vzniku kapituly, mohlo skriptorium produkovať aj odpisy liturgických kníh. Predpokladáme však, že to bolo až

³⁴ SOPKO, Július: *Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a Rumunsku*. Martin, 1982, č. 201. Széchényiho národná knižnica v Budapešti (ďalej OSzK), sign. MNy 1.

³⁵ KNAUZ, Nándor: *A Pozsonyi káptalannak kéziratái*. Esztergom, 1870, Kn 10. SOPKO, Július: *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach*. Martin, 1981, č. 5. SOPKO, Ref. 30, č. 495. SZENDREI, Janka: *A magyar középkor hangjegyes forrásai*. Budapest, 1981, C 17, C 98. VESELOVSKÁ, Ref. 30, č. 23, 50, s. 73, 89-89.

³⁶ OSzK, Clmae 94.

³⁷ OSzK, Clmae 435.

³⁸ MMB A/2 + AMB EC Lad. 2/34.

³⁹ OSzK, Clmae 216.

⁴⁰ OSzK, Clmae 212.

⁴¹ Bližšie pozri štúdie D. Burana, J. Sopka a E. Veselovskej v CD-ROM edícii UNESCO, Ref. 18.

⁴² OSzK, Clmae 219.

⁴³ ŠEDIVÝ, Juraj: *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava, 2007, s. 35- 36. Juraj Šedivý prezentuje detailný popis stredovekej písomnej kultúry Bratislavskej kapituly na základe analýzy kódexových, diplomatických a epigrafických materiálov.

⁴⁴ Dekréty vznikli okolo r. 1100. Pozri: ŠEDIVÝ, Juraj: Skriptorium Bratislavskej kapituly – písmo rukopisov zo 14.–15. storočia. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 52, 2003, č. 1, s. 10-13.

o niečo neskôr. Každopádne je pôvod prvých liturgických kníh, používaných kapitulou, nejasný. Za najpravdepodobnejšiu možnosť považujeme dodanie potrebných liturgických kníh z hlavného cirkevného centra krajiny – teda z Ostrihomu – do Bratislavy (podobne, ako koncom 11. storočia do novozaloženého biskupstva v Záhrebe⁴⁵).

Dnes najstaršou pamiatkou z Bratislavskej kapitulskej knižnice, v ktorej sa objavil aj novovznikajúci ostrihomský notačný systém, je *Prayov kódex*.⁴⁶ Od *Bratislavského misála I* je takmer o jedno storočie starší (predpokladaný vznik je okolo r. 1192–1195, časť pochádza z 13. stor.). V Bratislave určite nevznikol, ale používal sa tu od polovice 13. storočia (podľa zápisu na f. 15^v).⁴⁷ Je prekvapujúce, že počas vpádu Přemysla Otakara II. (1271, 1273) nebol tento rukopis zničený. Dodnes totiž väčšina historikov a kodikológov argumentuje, že Bratislavská kapitula utrpela počas přemyslovského vpádu veľké straty (do r. 1300 sa totiž zachovalo minimálne množstvo rukopisov). Existencia *Prayovho kódexu* v Bratislave ale svedčí o tom, že nie všetky liturgické rukopisy Bratislavskej kapituly museli byť zničené. Každopádne je otázne, či pred rokom 1273 v Bratislave vôbec existovalo činné skriptorium, zamerané na odpisovanie a produkciu liturgických rukopisov. Zaujímavá je aj otázka notačných systémov *Prayovho kódexu*.⁴⁸ V tomto sakramentári sa notované úseky nachádzajú len na niektorých miestach, pretože nešlo o kódex s prioritne hudobným obsahom. Notácia bola písaná iba ako forma poznámky. V rukopise sa používajú tri verzie notácií: bezlinajková notácia, linajková notácia z 90. rokov 12. storočia a o niekoľko rokov mladšia ostrihomská notácia, vytvorená pod silným francúzskym – métskym vplyvom (20. roky 13. stor.). Diastematická notácia bez linajkovej osnovy svedčí o benediktínskom pôvode

⁴⁵ Z konca 11. stor. pochádzajú: najstarší zachovaný súbor stredovekých notovaných rukopisov uhorskej proveniencie – *Sakramentár sv. Margity*, MR 126 (tzv. *Hahótsky kódex*, ktorý bol určený pre benediktínske opátstvo Hahót vo Vesprémskej diecéze), *Ostrihomský benedikcionál*, MR 89 (benedikcionál obsahuje požehnanie vyslovované nad zhromaždením veriacich a z menšej časti liturgiu obradov, ktoré vykonával biskup – sčasti teda ide aj o pontifikál), a tzv. *Hartvikova agenda*, MR 165 (rituál vyhotovený pre rábskeho biskupa Hartvika). Prof. Kniewald predpokladá, že sa do Záhrebu dostali pri príležitosti založenia biskupstva Ladislavom I. (1090–1095). Podľa neho bol prvý záhrebský biskup benediktínskym mníchom v Hahóte, pričom domovský kláštor ho vybavil do biskupského úradu sakramentárom – tzv. *Hahótským kódexom*. Všetky spomínané rukopisy sú dominantne notované nemeckou bezlinajkovou neumovou notáciou, ktorá určite pochádza z benediktínskeho skriptória. Základné prvky ostrihomského notačného systému obsahuje ale napr. *Hartvikova agenda* (ff. 20^r–22^r, *Genealogia Christi*). Všetky rukopisy sa v súčasnosti nachádzajú v Záhrebe. Pozri: MÚCSKA, Ref. 12. KNIEWALD, Ref. 13, Ref. 14, Ref. 15.

⁴⁶ Kódex bol súčasťou kapitulskej knižnice do r. 1813, kedy sa ako dar dostal do Maďarského národného múzea. Dnes sa nachádza v Széchényiho národnej knižnici v Budapešti, sign. Mny 1.

⁴⁷ O vzniku a pôvode kódexu sa vedú polemiky (P. Ratkoš – L. Mezey). Vznikol v benediktínskom skriptorii. Je notovaný troma typmi notácie (nemecká bezlinajková neuma, ostrihomská notácia, métska notácia). Podľa záznamov na f. XXVI bol však kódex v rokoch 1203–1216 v šomodskom kláštore. Do Bratislavy sa dostal okolo r. 1241, o čom svedčí zápis, ktorý sa vzťahuje na bratislavskú rodinu Chucar: „Uxor Iohannis occiditur et uxor Chucar a Cumanis captivatur“. Pozri: SÓPKO, Ref. 34, s. 17–20. MEZEY, László: A Pray kódex keletkezése. In: *Magyar Könyvszemle*, roč. 87, 1971, č. 2–3, s. 109–123. RATKOŠ, Peter: Nový pohľad na vznik a funkciu Prayovho kódexu. In: *Slovenská archivistika I*. Bratislava, 1966, s. 98–119.

⁴⁸ SZENDREI, Janka: A Pray-kódex vonalrendszeres kottái. In: *Zenatudományi dolgozatok III*. Budapest, 1980, s. 183–213. HULKOVÁ, Marta: Prayov kódex. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 48, 1999, č. 4, s. 52–53.

rukopisu. V staršej literatúre bývala označovaná ako nemecká, prípadne St. Gallenská notácia. Janka Szendrei však poukázala na fakt, že z nemeckého bezlinajkového systému je v bezlinajkovej diastematickej notácii *Prayovho kódexu* použitý vlastne len nemecký *clivis*.⁴⁹ Na nemecké písmo sa do istej miery viaže aj častejšie používanie samostatných virg. V prípade *Prayovho kódexu* však ide o notačný systém, ktorý síce ešte nemožno nazývať ostrihorskou notáciou, ale jej jemné, vertikálne smerujúce tvary sú už charakteristickým znakom ostrihorského notačného systému, ktorý sa – v rovnakej podobe – používal až do konca 18. storočia. Druhý variant notácie *Prayovho kódexu* je najstarším príkladom linajkového notového systému v stredovekých prameňoch Uhorska. Jedná sa už o vykryštalizovaný ostrihorský systém (R. *Domine Jesu Christe*, f. 132^v; Cao 6997 HR, s. Galli; A. *Vidi aquam*, f. 55^v, Cao 5403 CBVHDF; Trop. *Clemens et benigna*, f. 144^v), ktorý svedčí o schopnosti uplatnenia diastematického princípu ostrihorských neumových štruktúr na linajkovej osnove.⁵⁰ Janka Szendrei predpokladá, že normatívne rukopisy s novým notačným systémom sa objavili v Uhorsku už o niekoľko desiatok rokov (presnejšie o 20–25 rokov) skôr, ako bol vytvorený *Prayov kódex*. Prvými notátormi podľa nej boli určite domáci skriptori, pretože najstaršie príklady ostrihomskej notácie dokladajú pentatonický melodický dialekt, používaný v Uhorsku (domáce melodické prvky) a repertoár ostrihomskej liturgie. Reformné notové písmo sa mohlo šíriť iba z hlavného cirkevného centra krajiny – z Ostrihomu.⁵¹ Treťou notáciou *Prayovho kódexu* je notácia vytvorená štýlom métskej písárskej techniky, pochádzajúcej z francúzskeho (lotrinského) okruhu Nevers a Troyes (*Exultet*, prefácie, ff. XXVIII^v–1^r; omša na sviatok Najsvätejšej Trojice, ff. 99^v–100^r: *Intr. Benedicta sit*, *Gr. Benedictus es Domine*, *All. V. Benedictus es Domine*, *Off. Benedictus sit Deus Pater*, s veršom *Benedicamus Patrem et Filium*; mariánska omša, ff. 101^v–102^r, 103^v–104^r: *All. V. Dulcis mater*, *Seq. Mira mater*, *Off. Recordare*, *Com. Beata viscera*; omša *de sancta Trinitate super sponsum et sponsam*, ff. 116^v–117^r: *All. V. Honor virtus*). Úplne sa vytráca používanie virgy. Ostatné tvary neum dokumentujú ostrihorské štruktúry, ovplyvnené francúzskymi (lotrinskými) školami. Podobný prejav ostrihorského notačného systému, pochádzajúci z územia Slovenska, obsahuje bardejovský fragment antifonára z druhej polovice 13. storočia.⁵²

Ďalšie rukopisy Bratislavskej kapitulskej knižnice pochádzajú až z prelomu 13. a 14., respektíve až zo začiatku 14. storočia. Ide o časť Biblie z konca 13. storočia,⁵³ *Bratislavský misál*

⁴⁹ SZENDREI, Ref. 21, s. 28–32.

⁵⁰ Detailnú komparáciu jednotlivých znakov uvádza vo svojej štúdií Janka Szendrei. Pozri: SZENDREI, Ref. 21, s. 34–48.

⁵¹ Podobné reformy notačných zvyklostí sú doložené takmer z celej Európy. Napr. v Čechách dal po vzniku arcibiskupstva v r. 1344 arcibiskup Arnošt z Pardubic prepísať všetky reprezentatívne liturgické knihy do českej rombickej notácie. Podľa pražských kódexov museli byť následne prepísané aj olomoucké notované rukopisy (od r. 1376 sufragánne biskupstvo Prahy).

⁵² Za informáciu o zlomku ďakujeme PhDr. Janke Petőczovej, CSc. z Ústavu hudobnej vedy SAV. Okrem francúzskeho vplyvu sa zatiaľ len v jedinom rukopise objavili aj prvky talianskej písárskej techniky, a to v sekvenciári *Záhrebského notovaného misála* (Františkánska knižnica v Güssingu, sign. 1/42).

⁵³ ŠEDIVÝ, Ref. 43, s. 55–56, 244. OSzK, Clmae 50.

I,⁵⁴ zlomok breviára z Múzea mesta Bratislavy,⁵⁵ fragment (sign. A 23/4) zo Széchényiho národnej knižnice v Budapešti⁵⁶ a niekoľko fragmentov, ktoré sú dnes uložené v Archíve mesta Bratislavy⁵⁷. Nevznikli v bratislavskom skriptóriu, ale kapitula ich už v polovici 14. storočia používala. Najnovšie výskumy a publikácie Juraja Šedivého napríklad potvrdzujú staršie tvrdenie Janky Szendrei a Richarda Rybariča o pôvode vzniku *Bratislavského misála I*.⁵⁸ S určitosťou možno konštatovať, že notátor kódexu pochádzal z ostrihomskeho prostredia. Podľa Juraja Šedivého vychádzalo písmo kódexu (gotická minuskula) z talianskych vzorov, pričom vznik rukopisu datuje okolo roku 1300. Výzdoba kódexu obsahuje talianske (miniatury iniciál), ale aj domáce prvky (akantové formy, fleuronée).⁵⁹ Notácia kódexu predstavuje vrcholné štádium ostrihomskej notácie s použitím všetkých typických prvkov tohto systému (plynulé ťahy, esovitá podoba pesu, nedelený scandicus, vertikálny climacus s bipunctuálnym úvodom, atď.). Znaková sústava je podľa starých uhorských spôsobov umiestnená do dvoch stĺpcov na červenej 4-linajkovej notovej osnove a kľúče nasledujú v kvintách. Custos sa nepoužíva a climacus je uvádzaný vo variante s úvodným bipunctom alebo s tractulom.

Obr. č. 1: Bratislavský misál I, Spolok sv. Vojtecha v Trnave, detail.⁶⁰

⁵⁴ KNAUZ, Ref. 35, č. 10, s. 13-14. DANKÓ, Josephus: *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. Budapest, 1893, s. 213, 275. SOPKO, Ref. 35, s. 49-50. SZENDREI – RYBARIČ, Ref. 19. VESELOVSKÁ, Ref. 30, s. 41-42. BURAN, Dušan – ŠEDIVÝ, Juraj: Bratislavský misál I. In: BURAN, Dušan a kol.: *Gotika*. Bratislava, 2003, s. 779. ŠEDIVÝ, Ref. 43, s. 88-92.

⁵⁵ Múzeum mesta Bratislavy, sign. A/13. SOPKO, Ref. 30, č. 499. VESELOVSKÁ, Ref. 30, č. 51, s. 90-91. ŠEDIVÝ, Ref. 43, s. 92-95.

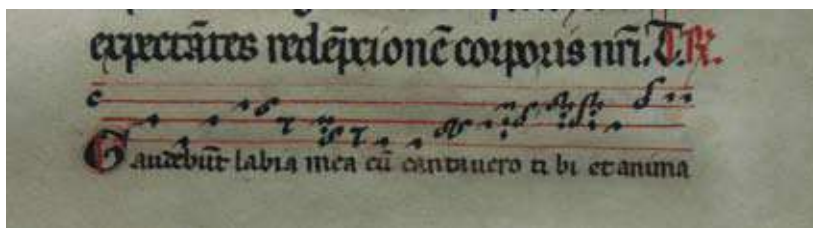
⁵⁶ SZENDREI, Ref. 35, F 346. SZENDREI, Ref. 21, Obr. 11b, s. 94, 98.

⁵⁷ ŠEDIVÝ, Ref. 44, s. 10.

⁵⁸ SZENDREI – RYBARIČ, Ref. 19.

⁵⁹ BURAN – ŠEDIVÝ, Ref. 54, s. 779.

⁶⁰ Vyobrazenie celého fragmentu fólia pozri: VESELOVSKÁ, Ref. 23, Príloha II.

Obr. č. 2: Notovaný breviár A/13, Múzeum mesta Bratislavy, detail.

V ostrihomskej notátorskej dielni vznikol aj *Notovaný breviár A/13* z Múzea mesta Bratislavy,⁶¹ ktorý sa zachoval, žiaľ, len vo fragmentárnej podobe.⁶² Juraj Šedivý priraduje typ písma breviára k písmu *Bratislavského misála I*, pričom pripúšťa rovnaké skriptorské vzory, či dokonca aj rovnakú skriptorskú dielňu.⁶³ Jeho tvrdenia potvrdzuje aj ostrihomská notácia zlomku bez métskych vplyvov. Jednotlivé neumové tvary datujeme približne o 10–20 rokov mladšie ako tvary notácie *Bratislavského misála I* (iná písacia látka; rýchlejšie ťahy notátora; pes, scandicus a torculus majú viazaný tvar s jasným sklonom doprava; climacus je však vertikálny). Talianske vplyvy v paleografickej zložke oboch kódexov súvisia s historickými predpokladmi a s novými predstaviteľmi vzdelanostných kruhov uhorského kráľovského dvora zo začiatku 14. storočia.⁶⁴ Štruktúra a formy neum patria medzi reprezentatívne príklady kaligrafickej podoby ostrihomskej notácie v najdôležitejších kódexoch Uhorska z obdobia ohraničeného rokmi 1290–1360 (*Ostrihomský notovaný breviár* zo Strahovskej knižnice v Prahe,⁶⁵ *Bratislavský misál I*, *Istanbulský misál*,⁶⁶ *Istanbulský antifonár* – cca r. 1360⁶⁷). Najstarší spomedzi spomínaných kódexov, *Ostrihomský notovaný breviár* (sign. DE.I.7), má k bratislavskému zlomku breviára formovo pravdepodobne najbližšie. Obsahovo je ale prekvapujúca odchýlka v nápeve antifóny *Salva nos Domine*, ktorá je v *Notovanom breviári A/13* uvedená zhodne ako v *Istanbulskom antifonári* (f. 44^r, incipit v tvare: g, a–c, c, d, c, c, h atď.). Je zaujímavé, že *Ostrihomský notovaný breviár* obsahuje diametrálne odlišný melodický nápev (e–f–g–f–e, d–e, e, f, d, d–c atď.), ktorý sa ale objavuje na f. 79^r *Bratislavského antifonára IV*. Táto drobná odchýlka opäť potvrdzuje nami vyslovený

⁶¹ VESELOVSKÁ, Ref. 30, č. 51, s. 90–91. ŠEDIVÝ, Ref. 43, s. 92–95.

⁶² Nándor Knauz vo svojom súpise kníh kapitulskej knižnice uvádza tri kompletné breviáre zo 14. stor. Pozri: KNAUZ, Ref. 35, s. 36, 92, 244.

⁶³ ŠEDIVÝ, Ref. 43, s. 93.

⁶⁴ Na podnet nového kráľa Roberta z Anjou boli do Uhorska pozývané talianske šľachtické rody, cirkevní hodnostári a kupci.

⁶⁵ Strahovská premonštrátska knižnica v Prahe, sign. DE.I.7. SZENDREI, Janka (ed.): *Breviarium Notatum Strigoniense (saec. XIII)*. Musicalia Danubiana 17. Budapest : MTA Zenetudományi Intézet, 1998.

⁶⁶ Notovaný misál zo 14. stor. z Múzea Topkap Seray v Istanbul, Deissmann 60. Dostupné na internete: <<http://www.zti.hu/earlymusic/cd-catalogue/cd-catalogue.html/RZ00271/1>>

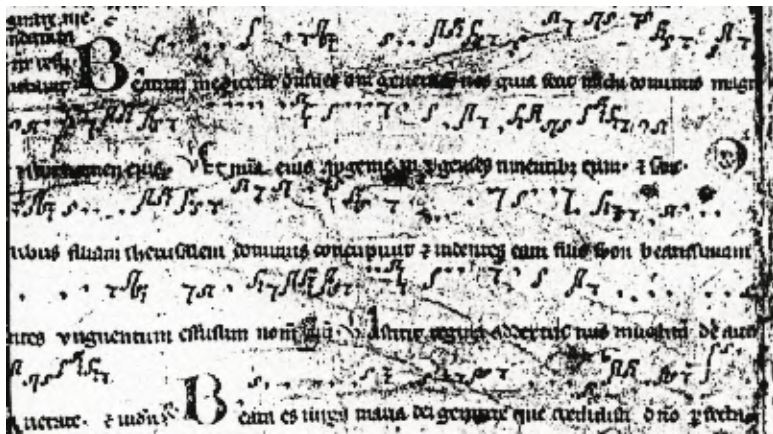
⁶⁷ SZENDREI, Janka (ed.): *The Istanbul Antiphonal (about 1360)*. Musicalia Danubiana 18. Budapest : MTA Zenetudományi Intézet, 2002. Topkap Seray, Istanbul, Deissmann 42. DEISSMANN, Adolf: *Forschungen und Funde im Serai : Mit einem Verzeichnis der nichtislamischen Handschriften im Topkapu Serai zu Istanbul*. Berlin; Leipzig, 1933.

predpoklad, že v Bratislave napísané rukopisy (*Bratislavské antifonáre I, II, IV*) smerujú k hudobnému obsahu *Ostrihomského notovaného breviára* z Prahy.⁶⁸

Z ďalších, fragmentárne zachovaných rukopisov z Bratislavy dokumentuje ostrihomský znakový systém 14. storočia päť zlomkov: *Notovaný misál EC Lad. 1/16* z Archívu mesta Bratislavy, *Antifonár EL 8* z Archívu mesta Bratislavy, *Antifonár MUS 1-11* z Hudobného múzea Slovenského národného múzea, fragment antifonára z väzby rukopisu *Postilla studentium Universitatis Pragensis* Konráda Waldhausera SNA 86 z Slovenského národného archívu (Kn 90) a fragment notovaného misála z väzby rukopisu *Libellus contribulationis de Selleyensi captivitate etc.* Petra Šimigina (sign. 482) z Ústrednej knižnice Slovenskej akadémie vied.⁶⁹

Notovaný misál EC Lad. 1/16 z Archívu mesta Bratislavy sa zachoval v mimoriadne poškodenej a ťažko čitateľnej podobe. Notácia fragmentu sa približuje ostrihomským formám, ktoré boli vytvorené pod francúzskym vplyvom, podobne ako notácia hlavného korpusu *Záhrebského notovaného misála* zo začiatku 13. storočia (Františkánska knižnica v Güssingu, sign. 1/43).⁷⁰ Pes nemá celkom jednoliaty, esovitý charakter, skôr je pod vplyvom francúzskych vzorov. Úvodné punctum je mierne predĺžené. Clivis je francúzsky (métsky) pravouhlý. Scandicus má dvojdielnu formu. Je skôr vertikálny. Plynulý, negotizovaný tvar majú aj torculus a porrectus. Climacus je ostrihomský, vertikálny s úvodným bipunctum.

Antifonár EL 8 z Archívu mesta Bratislavy reprezentuje kaligrafickú podobu ostrihomského systému s jasnou a typickou ostrihomskou štruktúrou výstavby notačným

Obr. č. 3: *Antifonár EL 8*, Archív mesta Bratislavy.

⁶⁸ VESELOVSKÁ, Eva: Lamentatio Jeremiae v stredovekých prameňoch so vzťahom k územia Slovenska. In: URBANCOVÁ, Hana (ed.): *Lament v hudbe*. Bratislava : Ústav hudobnej vedy SAV; AEPres, 2009, s. 146-180.

⁶⁹ VESELOVSKÁ, Ref. 30, č. 6, 21, 37, 46, 64.

⁷⁰ CD-katalóg Oddelenia starej hudby Maďarskej akadémie vied v Budapešti (RZ 0094), dostupný na internete: <<http://www.zti.hu/earlymusic/cd-catalogue/00000077.htm>> SZENDREI, Ref. 35, C 47.

foriem. Notácia fragmentu sa približuje notácii reprezentatívnych kódexov prelomu 13. a 14. storočia.

Fragment *Antifonára* z väzby rukopisu *Postilla studentium Universitatis Pragensis* Konráda Waldhausera SNA 86 zo Slovenského národného archívu (Kn 90) má takmer identickú formovú štruktúru ostrihomskej notácie ako *Antifonár EL 8* z Archívu mesta Bratislavy. Dá sa usudzovať, že oba zlomky pochádzajú z rovnakej skriptorskej dielne. Formy neum majú mimoradne príbuzné tvary. Mierne odlišný je len tvar torculus (antifonár zo SNA má oblúkovejší tvar, torculus na zlomku z AMB je hranatejší). Na antifonári zo SNA sa nachádza aj climacus vo forme bez úvodného bipunctu. Zaujímavé

Obr. č. 4: Notovaný misál, väzba rukopisu *Libellus contributionis de Selleyensi captivitate etc.* Petra Šimigina (sign. 482), Ústredná knižnica Slovenskej akadémie vied.

sú aj punctuálne rady, ktoré sú spojené do retiazkovitého, viazaného tvaru.

Fragment *Notovaného misála* z väzby rukopisu *Libellus contributionis de Selleyensi captivitate etc.* Petra Šimigina (sign. 482) z Ústrednej knižnice Slovenskej akadémie vied reprezentuje taktiež kaligrafickú podobu ostrihomskeho systému.⁷¹ Na fragmente z *Commune Sanctorum* (sviatok sv. Vojtecha) sa objavuje ale aj typický métsky prvok. Pes je vytvorený v úvode so samostatným punctom, nasleduje vertikálne stavaná virga s hlavicou smerujúcou doprava. Pre ostrihomský notačný systém ale jasne hovorí jednodielny scandicus a vertikálny climacus s úvodným bipunctom. Často je používaná bivirga. Podľa typu notácie môže ísť o príklad ostrihomskeho notačného systému z druhej polovice 14. storočia (1360–1380) pod vplyvom stále silnejúcej métskej notácie.

Antifonár MUS 1-11 z Hudobného múzea Slovenského národného múzea reprezentuje už gotizovanú podobu ostrihomskej notácie z prelomu 14. a 15. storočia. V tomto období sa už začínajú objavovať niektoré väčšie štrukturálne zmeny v základných tvaroch neum, ktoré svedčia o veľkom vplyve métskeho systému na produkciu notovaných rukopisov v uhorských skriptóriách tohto obdobia.

⁷¹ VESELOVSKÁ, Ref. 30, č. 6, 21, 37, 46, 64.

Obr. č. 5: *Antifonár MUS 1-11*, Hudobné múzeum Slovenského národného múzea, detail.

Postupujúci trend miešania ostrihomských a métskych tvarov dokladá *scandicus*, ktorý sa objavuje v dvojdielnej forme.

V Banskej Bystrici sa z druhej polovice 14. storočia zachovali dva pramene notované ostrihomským notačným systémom: fragment *Graduálu* (Mestská úradná kniha z r. 1591)⁷² približne z roku 1350 a fragment *Antifonára* (Cechy 1636)⁷³ približne z roku 1370. Oba rukopisy sú uvedené na 4-linajkovej notovej osnove červenej farby. Zaujímavé je, že zlomok graduálu používa *custos*. *Punctum* je v oboch prípadoch v úvode s jemnou vlásočnicovou čiarou (podobne *clivis*). Ostrihomský pes je plynulý, v tvare písmena S (doprava naklonený). *Scandicus* je taktiež plynulý – jednodielny. Vertikálny *climacus* je uvedený bipunctom. *Torculus* aj *porrectus* majú plynulý tvar. Všetky tvary *neum* reprezentujú kaligrafické štádium ostrihomskej notácie v polovici 14. storočia (1350–1370). Mladší fragment antifonára prezentuje zvláštnu formu *clivisu*, ktorého úvodné, horizontálne rameno je takmer rovné, bez akéhokoľvek náznaku manieristického oblúka.

Obr. č. 6: *Graduál* (Mestská úradná kniha z r. 1591), Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, detail.

⁷² VESELOVSKÁ, Ref. 23, s. 159-160.

⁷³ VESELOVSKÁ, Ref. 23, s. 164.

Obr. č. 7: *Antifonár* (Cechy 1636), Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica.

Z prelomu 15. a 16. storočia pochádza tlačený zlomok *Misála* (*Bergrechnungen Anno 1576*) z Banskej Štiavnice.⁷⁴ Notačný systém je rovnaký ako v prípade fragmentu *Graduálu – sekvenciára J 2013* zo Slovenskej národnej knižnice v Martine. Predpokladáme, že bol určite notovaný v niektorom paulínskom skriptóriu. Opäť je používaný *custos*, ostrihomské tvary sú striktno dodržané vo všetkých formách. Pes je plynulý a má esovitý tvar. Podobne *scandicus* je jednodielny, smerujúci doprava. *Climacus* je s úvodným bipunctom a s vertikálne, zvisle zoradenými zostupnými punctami. *Clivis* je métsky, klasický, pravouhlý, s jasným rombickým zakončením. *Torculus a porrectus* sú plynulé, taktiež s rombickými zakončeniami.

Obr. č. 8: Tlačený *Misál* (*Bergrechnungen Anno 1576*), Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Štiavnica, detail.

⁷⁴ VESELOVSKÁ, Ref. 23, s. 192.

Obr. č. 9: *Antifonár, Tomus 1/Fons 42/Fasc. 1/Nro. 13 (Weinumgelt Register 1588–1593)*, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica.

Štátnom archíve v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica, sa nachádzajú tri neskorostredoveké zlomky pravdepodobne z paulínskeho skriptória: fragmenty *Antifonára, Tomus 1/Fons 42/Fasc.1/Nro. 13 (Weinumgelt Register 1588–1593)* a dvoch graduálov – *Copier Buech 1627–1628, Copier Buech 1629–1630*.

Fragment antifonára pochádza z polovice 15. storočia.⁷⁵ Ostrihomská notácia prezentuje niekoľko typických dokladov miešania prvkov ostrihomskej notácie s métskym systémom. Použitý je métsky pes so samostatným úvodným punctom. V prípade úvodu scandicu a torculu nastáva delenie plynulej formy, kedy je jeden ťah vytvorenia znaku vystriedaný dvoma, prípadne až tromi ťahmi brkom. Tvary notácie sa približujú notačnému systému zlomku *Antifonára – Kammerrechnung* (Magistrát mesta Modry, *Register beeder Stadtcammerer als Abraham Labrovitz und Daniel Sixt 1665*) zo Štátneho archívu v Bratislave, pobočka Modra.

Obr. č. 10: *Graduál, Copier Buech 1627–1628*, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica, detail.

Fragmenty graduálov pochádzajú z rovnakého liturgického kódexu (majú zhodné rozmery notácie – výška notovej osnovy: 30–31 mm, medzera: 10 mm, punctum: 9 x 7–9 mm) z paulínskeho skriptória. Ostrihomská notácia prísne dodržiava všetky typické formy tohto systému podobne, ako v prípade zlomku *Graduálu – sekvenciára J 2013* zo Slovenskej národnej knižnice v Martine.

⁷⁵ Zlomok dokladá zaujímavý liturgický obsah: A. *Quid est quod me querebatis* (cao4521 HRD), A. *Clamavi et exaudivit* (cao1824 EVHSL), A. *Auxilium meum a domino* (cao1536 EVH), A. *In domum domini laetantes* (cao3229 EVHR), *feria tertia* A. *Qui habitas in caelis* (cao4473 EVHSL), ktorý sa približuje liturgickým zvyklostiam tzv. *Hartkerovho antifonára* (okolo r. 1000, St. Gallen Stiftsbibliothek, s. 390–391).

Pravdepodobne z rovnakého skriptória pochádza aj zlomok antifonára a fragment *Graduálu H III/2 mac 50* (1610–1611) z Archívu mesta Košice. Ostrihomská notácia z konca 15. storočia je umiestnená na červenú 4-linajkovú notovú osnovu s jednoduchým čiernym rámovaním. Použité sú klúče C a F, custos nie je. Neskoršou rukou sú pre nápevy dopísané žánrové zaradenia („off“, „co“ a pod.) a posuvka (*hes*). Notácia fragmentu reprezentuje klasický ostrihomský typ s mohutnou gotizáciou tvarov. Duktus notácie je vertikálny. Clivis je s úvodným bipunctom. Pes je esovitý. Scandicus je plynulý, nedelený. Notácia fragmentu je identická s kremnickými fragmentmi graduálov (*Copier Buech 1627–1628*, *Copier Buech 1629–1630*), martinským zlomkom (*Graduál – sekvenciár J 2013*) a graduálom zo Západoslovenského múzea v Trnave (bez sign.).

Z Archívu mesta Košice dokumentuje ostrihomský systém aj zlomok *Antifonára H III/2 re 6* (1621–1645). Zlomok pochádza z polovice 15. storočia. Notácia používa typické ostrihomske tvary. Je umiestnená do 6 riadkov červenej 4-linajkovej notovej osnovy bez použitia custosu.

Z polovice 15. storočia pochádza *Antifonár – Kammerrechnung* (Magistrát mesta Modry, *Register beeder Stadtcammerer als Abraham Labrovitz und Daniel Sixt 1665*) zo Štátneho archívu v Bratislave, pobočka Modra, ktorý vo svojom systéme výnimočne používa aj custos (pravdepodobne pod vplyvom produkcie skriptorských dielní z úze-

Obr. č. 11: *Graduál*, *Copier Buech 1629–1630*, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica

Obr. č. 12: *Antifonár – Kammerrechnung* (Magistrát mesta Modry, *Register beeder Stadtcammerer als Abraham Labrovitz und Daniel Sixt 1665*), Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, detail.

Obr. č. 13: *Misál 4925* (Magistrát mesta Modry, *Rechnung des Kirchenvaters* /-, 1610–1615), Štátny archív v Bratislave, po-
bočka Modra.

mia Slovenska).⁷⁶ Mierny odklon od typických ostrihomských prvkov dokumentuje scandicus, ktorý nie je v plynulej, ale v trojdielnej forme (punctum, tractulus, virga), ktorú dokladá napríklad aj zmiešaný métsko-gotický systém *Bratislavského antifonára III*. Climacus nie je prísne vertikálny. Tvary pesu i torculu (úvodný punctum je niekedy plynule zliaty s nasledujúcimi notami) sú ovplyvnené gotizáciou tvarov a inklinujú skôr k métskej forme. Clivis je vytvorený z vertikálne radených rombusov (punctov).⁷⁷ Porrectus dokonca inklinuje k českým notačným školám.

Obr. č. 14: *Graduál – sekvenciár J 2013*, Slovenská národná knižnica v Martine.

Zlomok *Misála 4925* (Magistrát mesta Modry, *Rechnung des Kirchenvaters* /-, 1610–1615) reprezentuje taktiež gotizovanú, zmiešanú podobu ostrihomskej notácie.⁷⁸ Opäť používa custos. Pes je plynulý, vertikálny s miernym sklonom doprava a je ukončený jasnou rombickou hlavicou. Scandicus je dvojdielny, úvodné punctum spolu s tractulom tvorí jednoliaty prvok, najvrchnejšia nota je virga. Climacus smeruje doprava, je bez bipunctu i bez tractulu.

V Slovenskej národnej knižnici v Martine sú ostrihomskou notáciou notované dva zlomky: *Graduál – sekvenciár J 2013* a *Antifonár J 2027*.

⁷⁶ VESELOVSKÁ, Ref. 23, s. 225.

⁷⁷ Podobný typ clivisu sa nachádza v prípade *Graduálu F 591* (Františkánska knižnica v Güssingu, sign. 4/177). SZENDREI, Ref. 21, č. 28a, s. 154.

⁷⁸ VESELOVSKÁ, Ref. 23, s. 233–234.

Graduál – sekvenciár J 2013 reprezentuje klasickú ostrihomskú notáciu, s gotizovanými tvarmi z konca 15. storočia.⁷⁹ Systém je umiestnený na 4-linajkovú notovú osnovu červenej farby s dvojitým červeným rámovaním s použitím custosu. Duktus notácie je vertikálny. Clivis je s úvodným bipunctom. Pes je esovitý. Scandicus je plynulý, nedelený. Použité sú kľúče C a F a posuvka (*hes*). Fragment môže byť výtvorom niektorého z uhorských paulínskych skriptórií, ktoré – najmä koncom stredoveku – vo svojich veľkorozmerných kódexoch zachovávali nielen ostrihomskú liturgickú tradíciu, ale aj ostrihomský notačný systém. Notácia fragmentu je identická s kremnickými fragmentmi graduálov (*Copier Buech 1627–1628*, *Copier Buech 1629–1630*). Je nanajvýš pravdepodobné, že spolu s martinským fragmentom pochádzajú z rovnakej liturgickej knihy.

Špecifická skriptorská činnosť paulínov v Uhorsku zakonzervovala ostrihomské notačné prvky, v čom boli uhorskí paulíni rovnako striktní ako v dodržiavaní ostrihomskej liturgie (až do neskorého stredoveku a dokonca aj v novoveku). V celouhorskom meradle paulíni ako jediní adaptovali znakovú sústavu ostrihomskej notácie do monumentálnej, gotizovanej podoby. Je zaujímavé, že rozmery paulínskych kódexov sú zhodné s reprezentatívnymi rukopismi Bratislavskej kapituly z 15. storočia.⁸⁰

Zlomok z Martina sa približuje rukopisom paulínskych notačných škôl (*Graduál F 21*, *Graduál F 333*, *Antifonár C 56*, *Misál M 21*, *Cantuale C 46*),⁸¹ fragmentu neznámeho pôvodu a obsahu z rumunskej Miercurey Cuic, ktoré vo svojich publikáciách *A magyar középkor hangjegyes forrásai* a *Középkori hangjegyírások Magyarországon* uverejňuje Janka Szendrei.

Antifonár J 2027 je notovaný ostrihomskou notáciou s miešaním métskych prvkov. Datujeme ho do druhej polovice 15. storočia.⁸² Systém je umiestnený do desiatich riadkov 4-linajkovej notovej osnovy červenej farby, ktorý obsahuje časť oficiových spevov na sviatok sv. Jána Krstiteľa podľa ostrihomskej liturgickej tradície.⁸³ V notačnej sústave fragmentu prevažujú ostrihomské prvky nad métskymi. Často sú použité kompozitné neумы. Antifonár dokumentuje typický ostrihomský plynulý esovitý pes, dvojdielny scandicus (zložený je zo spojeného, esovitého pesu bez vrchnej hlavice a virgy). Clivis je pravouhlý, s nevýrazným rombickým zakončením, prípadne bez rombickej hlavice. Torculus a porrectus majú plynulý, viazaný tvar. Climacus je s úvodnou bi-

Obr. č. 15: *Antifonár J 2027*, Slovenská národná knižnica v Martine.

⁷⁹ VESELOVSKÁ, Ref. 23, s. 210.

⁸⁰ SZENDREI, Ref. 21, s. 5-234.

⁸¹ Porovnaj: SZENDREI, Ref. 21, s. 143: č. 24, s. 146: č. 25a, 25b, s. 147: č. 25d, s. 148: č. 25e.

⁸² VESELOVSKÁ, Ref. 23, s. 211.

⁸³ SZENDREI, Ref. 66, f. 180^v.

Obr. č. 16: Zlomok *Graduálu*, koniec 14. storočia, Západoslovenské múzeum v Trnave.

virgou. O silnej métskej tradícii svedčí používanie *custosu* a doprava smerujúci rad klesajúcich punctov *climacu* (typický ostrihomský tvar *clivisu* je prísne vertikálny).

V Západoslovenskom múzeu v Trnave sme mali – na základe odporúčania Ivony Kollárovej z Ústrednej knižnice SAV – prednedávnom možnosť preštudovať nepublikovaný fragment *Graduálu* (bez sign.), ktorý predstavuje typický ostrihomský systém neskorého stredoveku. Fragment pochádza z konca 14. storočia a pravdepodobne nepochádzal z paulínskeho skriptória.⁸⁴ Formy ostrihomskej notácie sú bez métskeho vplyvu. Prekvapujúco je použitý *custos*. Zlomok sa približuje notácii kremnických fragmentov (*Copier Buech 1627–1628*, *Copier Buech 1629–1630*) a martinského zlomku (*Graduál – sekvenciár J 2013*).

Na východnom Slovensku sa ostrihomská notácia zachovala vo fragmente *Antifonára*, ktorý počas výskumu v Štátnom archíve v Levoči, pobočka Bardejov, objavila Janka Petőczová. Je vzácnym príkladom raného

štádia formovania základných prvkov ostrihomského notačného systému (druhá polovica 13. stor.) v kombinácii s francúzskym vplyvom (cisterciánske skriptorské dielne z Francúzska, príp. Poľska). Znakový systém fragmentu sa približuje druhej linajkovej notácii *Prayovho kódexu*, notácii fragmentu *Graduálu OSzK E 76*⁸⁵ a notácii hlavného korpusu *Záhrebského notovaného misálu* zo začiatku 13. storočia (Františkánska knižnica v Güssingu, sign. 1/43).⁸⁶ Pes ešte nemá jednoliaty, esovitý charakter, ale je jasne pod vplyvom francúzskych vzorov (cisterciánsky notačný prvok v ostrihomskej notácii). Je vytvorený plynulým ťahom. Úvodné punctum je ale predĺžené – podobne ako v poľských cisterciánskych rukopisoch. Úvodné punctum má do istej miery samostatný, horizontálny charakter, ktorý potom doprava nasmeruje virga s hlavicou doprava. *Clivis* je francúzsky (métsky) pravouhlý. *Scandicus* má ostrihomskú, plynulú, jednodielnu podobu s podobným úvodným punctom ako pes. Je mierne naklonený doprava (má rovnaký tvar ako v spomínanom *Záhrebskom notovanom misále*). Plynu-

⁸⁴ Otázkou pôvodu komplikuje iluminovaná iniciála s bohatým fleuronée. Keďže paulíni svoje kódexy nevyzdobovali, je otázne, či napriek paulínskym formám notácie kódex v paulínskom prostredí naozaj vznikol.

⁸⁵ SZENDREI, Ref. 35, F 197.

⁸⁶ CD-katalóg Oddelenia starej hudby Maďarskej akadémie vied v Budapešti (RZ 0094), dostupný na internete: <<http://www.zti.hu/earlymusic/cd-catalogue/00000077.htm>> SZENDREI, Ref. 35, C 47.

lý, negotizovaný tvar majú aj torculus a porrectus. Climacus je ostrihomský, vertikálny s úvodným bipunctom.

Obr. č. 17: Fragment *Antifonára sign. 914 Liber titulorum*, koniec 13. storočia, Štátny archív Levoča, pobočka Bardejov, detail.⁸⁷

Pri celkovom hodnotení kódexov a fragmentov s ostrihomskou notáciou zastáva zvláštne postavenie mesto Nitra. Toto mesto nemá ešte svoj stredoveký notovaný materiál spracovaný. Zo stredovekého fondu cirkevných inštitúcií Nitry sa do dnešných dní zachoval na svojom pôvodnom mieste len *Nitriansky evanjeliár* (ekfonetické znaky, prvky nemeckej bezlinajkovej neumovej notácie). Táto najstaršia liturgická kniha z územia Slovenska⁸⁸ pochádza podľa najnovších výskumov Jaroslava Nemeša z nemeckého Aachenu (Burtscheid, benediktínsky kláštor zasvätený Jánovi Krstiteľovi)⁸⁹. Žiaľ, z ďalších storočí (12.–16. stor.) sa nezachovali žiadne liturgické knihy (kódexy alebo fragmenty), viažuce sa dokázateľne na Nitru (neboli zatiaľ paleograficky alebo muzikologicky evidované a spracované). O to prekvapujúcejšou skutočnosťou je, že okrem ranonovovekého kódexu – tzv. *Nitrianske-*

⁸⁷ Za poskytnutie fotokópie *Antifonára* ďakujeme PhDr. Janke Petőczovej, CSc., z Ústavu hudobnej vedy SAV.

⁸⁸ SOPKO, Ref. 16. NEMEŠ, *Nitriansky kódex*, Ref. 16. NEMEŠ, *Kodex von Neutra*, Ref. 16. KÁČERÍK, Adrian: *Codex Nitriensis latinus*. Edizione critica del codice. Romae, 1998.

⁸⁹ NEMEŠ, *Kodex von Neutra*, Ref. 16. Základ sanktorálu kódexu pochádza z byzantského prostredia juhu Talianska. Obsahuje neobyčajne veľký počet sviatkov (140 sviatkov s 244 oslavami). Bol napísaný podľa viacerých predloh. Medzi sviatky sanktorálu, ktoré sú typické pre ostrihomský rítus, sú okrem sviatku sv. Vojtecha zaradené aj sviatky sv. Alexia (17. 7., začiatok slávenia tohto sviatku v Uhorsku je pripisovaný práve sv. Vojtechovi), sv. Václava (28. 9.), sv. Demetera (26. 10.) a sv. Mikuláša (6. 12.). K týmto sviatkom ale nie je pridaný úplný text čítania, vigília alebo oktáva.

Obr. č. 18: Nitriansky graduál, sign. 67, Slovenský národný archív.

ho graduálu, sa v nedávnej minulosti v Nitrianskej diecéznej knižnici objavilo šesť fragmentov s ostrihomským notačným systémom z 15. a 16. storočia.

V Nitre sa teda ostrihomska notácia zachovala v prípade jedného ranonovovekého rukopisu, tzv. *Nitrianskeho graduálu* (Slovenský národný archív, sign. 67).⁹⁰ Kurzívna forma má vertikálny tvar, ostrihomske formy sú doplnené niektorými prvkami z métskej notácie. Použitý je métsky pes so samostatným úvodným punctom, za ktorým nasleduje virga s hlavicou doprava, ktorá má vertikálny driek. V celom kódexe je používaný custos, čo môžeme považovať taktiež za métsky prvok, ktorý je typický pre rukopisy skriptorských dielní z územia Slovenska. Práve vďaka miešaniu prvkov dominantného notačného systému rukopisu – ostrihomskej notácie – s métskymi prvkami predpokladáme, že rukopis mohol vzniknúť nielen pre potreby kostola sv. Jakuba v Nitre (v Nitre sa používal od r. 1588),

ale aj v nitrianskom skriptóriu.

Túto hypotézu by bolo možné upresniť na základe hlbšej analýzy fragmentárne zachovaných rukopisov v Nitrianskej diecéznej knižnici, ktorá zatiaľ ešte nebola realizovaná z časových dôvodov.

Z celého územia Slovenska sa totiž jedine v Nitre (príp. aj v Bratislave) mohol tento notačný systém – vďaka pôsobeniu skriptorov vyškolených v Ostrihome – aj uplatniť. Pripustenie možnosti, že v Nitre používali ostrihomský systém totiž dokumentujú spomínané najnovšie, mimoriadne vzácne nálezy notovaných fragmentov z Nitrianskej diecéznej knižnice. Tieto rukopisy sme mali možnosť spracovať vďaka upozorneniu Mgr. Marka Ďurča (t. č. asistenta Katedry histórie Katolíckej univerzity v Ružomberku), ktorý nám zaslal 12 fotoreprodukcii z pravdepodobne troch antifonárov (6 fólií) z 14. a zo začiatku 16. storočia (liturgia adventu, sviatok Narodenia Pána, Assumptio BMV).

Zlomky najstaršieho antifonára dokladajú vzácne štádium ostrihomskeho systému – poslednej tretiny 14. storočia. Prvky ostrihomskej notácie majú esovitý, plynulý tvar a sú poznačené gotizáciou základných tvarov. Ovplyvnené sú dobovými, módnymi prvkami, ktoré sa do ostrihomskeho systému dostali z métskej notácie (v niektorých prípadoch nastal rozpad scandicu na dve časti, ojedinele nie je dodržaný prísne vertikálny rad klesajúcich punctov v climacu, ale puncty smerujú doprava). Štyri najstaršie zlomky prekvapujúco používajú custos, 5-linajkovú notovú osnovu a kľúče C, F, G (kľúč G je v kvintovom postavení nad kľúčom C). Rozpad ostrihomskej formy

⁹⁰ KNAUZ, Ref. 35, Kn 71. SOPKO, Ref. 30, č. 509.

scandicu dokumentuje aj druhá, o niečo mladšia písárska ruka ďalších troch príbuzných fólií (šesť fotoreprodukcí). Notácia nepoužíva custos (!). Namiesto plynulého, esovitého tvaru pesu a scandicu, sa používa métsky, dvojdielny tvar. Climacus sa už takmer vôbec neobjavuje vo vertikálnej podobe, ale s bipunctom a radom doprava smerujúcich, klesajúcich punctov. Notácia je prekvapujúco umiestnená na 5-linajkovú notovú osnovu, pričom práve tento fakt môže svedčiť o adaptácii ostrihomského systému v skriptóriu v Nitre. V ostrihomských rukopisoch sa totiž uplatňoval skôr 4-linajkový systém bez použitia custosu. Mimoriadne podobný systém sa nachádza v *Ostrihomskom kapitulári Clmae 408*,⁹¹ ktorý pochádza z roku 1370. Notačný systém je – podobne ako v prípade nitrianskych zlomkov – umiestnený do 11 riadkov notovej osnovy.

Posledná dvojica zlomkov (antifóny zo sviatku Nanebovstúpenia Panny Márie) pochádza zo začiatku 16. storočia. Notačný systém ostrihomskej notácie je zachovaný v rovnakej forme ako v prípade *Nitrianskeho graduálu*. Domnievame sa, že mohlo ísť o rovnakého notátora. Kurzívna forma má vertikálny tvar, ostrihomské formy sú doplnené niektorými prvkami métskej notácie. Použitý je métsky pes so samostatným úvodným punctom, za ktorým nasleduje virga s hlavicou doprava, ktorá má vertikálny driek. V celom kódexe je používaný custos, čo môžeme považovať opäť za typický prvok rukopisov skriptorských dielní z územia Slovenska.

Na záver by sme radi spomenuli niekoľko príkladov zvláštneho notačného typu, ktorý sa na území Slovenska používal na prelome 15. a 16. storočia.

Príklad zmenenej estetiky kódexov (pod vplyvom talianskej renesancie) dokumentuje *Bratislavský antifonár III*.⁹² Podľa typu notačných znakov ho radíme skôr k rukopisom, vytvoreným pod vplyvom renesančných tendencií a zvyklostí budínskeho skriptória.⁹³ V rámci reformného procesu sa v polovici 15. storočia vytvorilo kontaktné notačné písmo, ktoré nemožno považovať za čistú métsku notáciu, pretože v nej pôsobili ostrihomské prvky. Janka Szendrei nazýva tento notačný typ métsko-gotickou ostrihomskou zmiešanou notáciou. Vznik tohto notového písma odzrkadľuje vzdelanostnú úroveň uhorských skriptórií, ktoré síce budovali na starej tradícii, ale nebránili sa ani zahraničným vplyvom (najmä v čase vlády Žigmunda Luxemburského, ale aj v neskoršom období). Prvými reprezentantmi métsko-gotickej zmiešanej notácie sú dva zväzky antifonárov s ostrihomským rítom z polovice 15. storočia (*Ostrihomský antifonár Mss. I. 3*, Metropolitná arcibiskupská knižnica v Ostrihome). K znakovkej a formovej štruktúre *Ostrihomského antifonára Mss. I. 3* sa pridružujú napríklad aj neumové tvary fragmentu *Graduálu* (Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Magistrát mesta Modry, *Kammerrechnung 3112* z roku 1660), ktoré vznikli v tretej, alebo štvrtej štvrtine 15. storočia.⁹⁴ Métsko-gotickú zmiešanú notáciu s plynulými, spojenými líniami používa tzv. *Graduál Františka Futakiho* (1463). Ďalšími rukopismi, ktoré používajú uvoľnenú techniku tohto

⁹¹ SZENDREI, Ref. 35, C 99. SZENDREI, Ref. 21, s. 124.

⁹² BURAN – JANKOVIČ – SOPKO – VESELOVSKÁ, *Bratislavský antifonár III*, Ref. 18.

⁹³ VESELOVSKÁ, Eva: *Hudobný obsah*, In: BURAN – JANKOVIČ – SOPKO – VESELOVSKÁ, *Bratislavský antifonár III*, Ref. 18.

⁹⁴ VESELOVSKÁ, Eva: *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi e civitatibus Modra et Sanctus Georgius*. *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi in Slovacia*, Tomus I. Bratislava : Ústav hudobnej vedy SAV, 2008, s. 75.

Obr. č. 19: Bratislavský misál III, EC Lad. 6, f. 1^v, Archív mesta Bratislavy.

systému sú okrem *Bratislavského antifonára III* aj *Budínsky žaltár*,⁹⁵ chorálne knihy, ktoré sú pripisované činnosti záhrebského biskupa Osváta Thuza (MR 1, MR 10) a *Bakóczov graduál*.⁹⁶ Métsko-gotický zmiešaný znakový systém bol významným notačným typom druhej polovice 15. storočia a začiatku 16. storočia. Bol používaný najmä v centrálnych uhorských skriptorských dielňach (Ostrihom, Budín).

Znaková sústava *Bratislavského antifonára III* (ako napr. climacus s úvodným traktulom) sa prikláňa k métskym tvarom. Tvary clivisu a pesu majú striedavo podobu métsku (s typickým punctovým zakončením) a niekedy sa objavujú i plynulé, esovité ostrihomské tvary týchto notačných znakov. Zvláštne prevedenie scandicu, ktoré sa odkláňa od typickej métskej formy, keď v sekundových krokoch za sebou nasledujú dva puncty a virga, dokladá v prípade *Bratislavského antifonára III* viazaný ostrihomský tvar. Duktus písma notátora je tiež skôr ostrihomský. *Bratislavský antifonár III* sa svojim hudobným a liturgickým obsahom taktiež zaraďuje medzi kódexy, ktoré dodržiavali ostrihomský úzus v presnej podobe. Vzhľadom na iný typ používanej notácie a najnovšie porovnávacie výskumy spevov lamentácií s notovanými rukopismi ostrihomskej tradície považujeme tento kódex za produkt budínskeho, prípadne ostrihomského skriptória.⁹⁷ Miestom jeho používania však bola koncom stredoveku Bratislava.

Tri stredoveké fragmenty zo Štátneho archívu v Bratislave, pobočka Trnava – *Graduál* (Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, Cechy – murári /Meisterbuch/ 1653–1870), *Graduál* (Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, Magistrát mesta Trnavy, IIIId/598 / Liber taxarum 1605–1669) a *Graduál* (Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, Magistrát mesta Trnavy, IIIId/599/Liber restantiarum 1659–1676) – sú notované taktiež zmiešaným métsko-gotickým znakovým systémom z konca 15. storočia. Pochádzajú z rovnakého kódexu, čo dokazujú kodikologické parametre (výška notovej osnovy: 30 mm, medzera: 8 mm). Notačný systém je umiestnený na 5-linajkovú notovú osnovu červenej farby v dvojitom červenom rámovaní. Použité sú kľúče C a G. Custos je ukončený tenkou vlásočnicovou čiarou. Pes má ostrihomský tvar. Je plynulý, mierne naklonený doprava. Clivis je bez rombického zakončenia. Scandicus je dvojdielny (punctum a pes). Climacus je bez

⁹⁵ Podľa Janky Szendrei vznikli oba kódexy v budínskej skriptorskej dielni.

⁹⁶ SZENDREI, Janka (ed.): *Graduale Strigoniense (saec. XV/XVI)*. Musicalia Danubiana 12. Budapest : MTA Zenetudományi Intézet, 1993.

⁹⁷ VESELOVSKÁ, Ref. 68.

Obr. č. 20: *Graduál* (Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, Cechy – murári /Meisterbuch/ 1653–1870).

úvodného tractulu. Torculus a porrectus majú plynulý, nedelený tvar bez rombického zakončenia. Rovnakým notačným systémom je notovaných aj päť fragmentov graduálov zo Štátneho archívu v Bratislave, pobočka Modra,⁹⁸ ktoré pravdepodobne pochádzajú z rovnakého kódexu, prípadne z toho istého skriptória ako fragmenty z Trnavy.

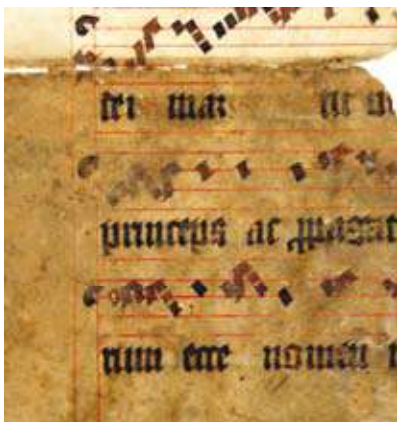
Zmiešaným métsko-gotickým systémom sú notované aj dva fragmenty zo Slovenskej národnej knižnice v Martine.

Misál J 2010 je notovaný métsko-gotickou zmiešanou notáciou druhej polovice 14. storočia. Systém je umiestnený na 4-linajkovú notovú osnovu červenej farby bez rámovania, s kľúčom C a s posuvkou (*hes*). Punctum začína tenkou čiarou, ktorú vytváralo držanie

Obr. č. 21: *Misál J 2010*, Slovenská národná knižnica v Martine, detail.

⁹⁸ Bližší popis pozri: VESELOVSKÁ, Ref. 94, č. 14, 16, 18, 19, 44.

Obr. č. 22: *Graduál 2012*, Slovenská národná knižnica v Martine.

brka. Clivis, porrectus a torculus majú vertikálny tvar. Pes je buď vertikálny alebo mierne naklonený doprava, plynulý až esovitý. Scandicus je vytvorený z dvoch stúpajúcich punctov a virgy (vrchná hlavica virgy je otočená doprava i doľava). Climacus je zložený z bivirgy a klesajúcich, doprava smerujúcich punctov. Custos nie je použitý. Použité sú bipunctum aj kompozitné neумы. V notácii prevažujú métske prvky nad ostrihomskými.

Graduál J 2012 dokumentuje métsko-gotickú zmiešanú notáciu z konca 15. storočia, ktorá je umiestnená na 5-linajkovú notovú osnovu červenej farby. Custos bol pravdepodobne dopisovaný mladšou rukou. Použité sú kľúče C a F. Pes a torculus sú v úvode so samostatným punctom, clivis je bez rombického zakončenia. Climacus je s úvodnou bivirgou a doprava smerujúcim radom klesajúcich punctov. Scandicus

má ostrihomskú, zmiešanú podobu (punctum, tractulus, virga) i métsku (dva stúpajúce puncty a virga). Použitá je bivirga aj pes resupinus. Métske tvary sú v prevahe nad ostrihomskými (scandicus, climacus).

Záver

Ostrihomský notačný systém zohral v rámci vývoja stredovekej hudobnej kultúry významnú úlohu. V obrovskom časovom priestore (cca 500 rokov) bola ostrihomská notácia významným dokladom jedinečnej skriptorskej tradície stredovekého Uhorska.

Pri definovaní ostrihomskej notácie ako samostatnej, pôvodnej notácie stredovekého Uhorska zohrala dôležitú úlohu schopnosť, kedy sa abstraktná štruktúra notácie stala nositeľkou identity a stability. V Uhorsku sa toto chorálne písmo používalo od 12. až do 18. storočia. Štrukturálna výstavba notácie zostala počas celého obdobia používania nezmenená. Porovnávacie analýzy jednotlivých vývojových štádií poukázali na dva dôležité aspekty formovania a výstavby znakov. Prvý aspekt dokladá samostatnosť a organickú kontinuitu notačného systému. Na druhej strane sa objavujú vplyvy a prúdy, ktoré sa v rôznej sile a v odlišných časových etapách objavujú v prameňoch s ostrihomským notačným systémom.

Táto notácia sa začala formovať v druhej polovici 12. storočia v okolí Ostrihomu, hlavného cirkevného centra krajiny, na základe viacerých zahraničných notačných systémov (francúzske, talianske, nemecké prvky). Od začiatku išlo o diastematickú notáciu, ktorá rozlišovala rôzne tónové výšky (talianske, francúzske znaky). Pod vplyvom nemeckej písárskej techniky sa toto kontaktné notové písmo vyznačovalo plynulosťou ťahov a viazanosťou základných tvarov. Ostrihomská notácia stredovekých uhorských skriptórií patrila k prvým v oblasti strednej Európy, ktoré akceptovali a prebrali linajkový systém. Podobné reformné prúdy nachádzame v cisterciánskych skriptóriách

v Rakúsku a v Čechách, a neskôr – na prelome 12. a 13. storočia – aj v rámci novovznikajúcej českej (rombickej) notácie. Počas svojej existencie ostrihomská notácia nebola nikdy expanzívna. Hranice jej výskytu sa zhodovali s diecéznym rámcom stredovekého Uhorska.

Štúdiá bola vypracovaná v rámci VEGA č. 2/0125/10.

Zoznam rukopisov:

- Antifonár* (Szendrei C 56, *Paulínsky antifonár*, Univerzitná knižnica v Záhrebe, MR 8)
Bakóczov graduál (Metropolitná arcibiskupská knižnica v Ostrihome, Mss.I.1, 3b)
Bratislavský antifonár I (Archív mesta Bratislavy EC Lad. 3)
Bratislavský antifonár II (Archív mesta Bratislavy EC Lad. 4 + Slovenský národný archív č. 4, Múzeum mesta Bratislavy A-5, A-49, 671/arch. 29a, 454/arch. 1928)
Bratislavský antifonár III (Archív mesta Bratislavy EC Lad. 6)
Bratislavský antifonár IV (Slovenský národný archív 2)
Bratislavský antifonár V (Slovenský národný archív 17)
Bratislavský cestovný misál (Clmae 435)
Bratislavský misál I (Archív mesta Bratislavy: EC Lad. 3, EL 18, EC Lad. 1/21; Múzeum mesta Bratislavy: A/9, Spolok sv. Vojtecha: Fasc. 322/10, Fasc. 200 c.15c TR.A.61)
Bratislavský misál VI (Múzeum mesta Bratislavy A/2, Archív mesta Bratislavy EC Lad.2/34)
Bratislavský misál „D“ (Národná Széchényiho knižnica v Budapešti, Clmae 216)
Bratislavský misál „G“ (Národná Széchényiho knižnica v Budapešti, Clmae 219)
Bratislavský misál „H“ (Národná Széchényiho knižnica v Budapešti, Clmae 94)
Budínsky žaltár (Metropolitná arcibiskupská knižnica v Ostrihome, Mss.I.3c)
Cantuale (Szendrei C 46, Częstochowa 583 R.I.-215)
Graduál Františka Futakiho (Múzeum Topkap Seray v Istanbule, 2429, Deissmann 68)
Hahótsky kódex - Sakramentár sv. Margity (Univerzitná knižnica v Záhrebe, MR 126)
Hartvikova agenda – Agenda pontificalis (Univerzitná knižnica v Záhrebe, MR 165)
Istanbulský misál (Múzeum Topkap Seray v Istanbule, Deissmann 60)
Istanbulský antifonár (Múzeum Topkap Seray v Istanbule, Deissmann 42)
Klosterneuburské antifonáre (Stiftsbibliothek Augustiner-Chorherren Klosterneuburg, Cod. 65–68)
Kutnohorský graduál (Österreichische Nationalbibliothek, Mus.Hs.15501)
Luzernský graduál (Zentral- und Hochschulbibliothek Luzern, P. 19)
Misál M 21 (Szendrei M 21, *Paulínsky misál*, Štátny archív v Šoproni, Inc. 80)
Nitriansky evanjeliár (Archív Nitrianskej kapituly)
Nitriansky graduál (Slovenský národný archív 67)
Ostrihomský antifonár (Metropolitná arcibiskupská knižnica v Ostrihome, Mss. I. 3)
Ostrihomský benedikcionál (Univerzitná knižnica v Záhrebe, MR 89)
Ostrihomský kapitulár (Národná Széchényiho knižnica v Budapešti, Clmae 408)
Ostrihomský notovaný breviár (Strahovská premonštrátska knižnica, Praha, DE.I.7)
Prayov kódex (Národná Széchényiho knižnica v Budapešti, Mny 1)
Záhrebský antifonár MR 1 (Univerzitná knižnica v Záhrebe, MR 1)
Záhrebský antifonár MR 10 (Univerzitná knižnica v Záhrebe, MR 10)
Záhrebský notovaný misál (Františkánska knižnica, Güssing, sign. 1/43)
Žaltár kanonika Blázia (Národná Széchényiho knižnica v Budapešti, Clmae 212)

Zoznam fragmentov:

- Antifonár EL 8* (Archív mesta Bratislavy)
- Antifonár MUS 1-11* (Hudobné múzeum Slovenského národného múzea)
- Antifonár J 2027* (Slovenská národná knižnica v Martine)
- Antifonár* (*Postilla studentium etc.* Konráda Waldhausera, Slovenský národný archív 86)
- Antifonár* (Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, Cechy 1636)
- Antifonár* (Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica, *Tomus 1/Fons 42/ Fasc. 1/Nro. 13. Weinumgelt Register 1588–1593*)
- Antifonár* (Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Magistrát mesta Modry, *Kammerrechnung -Register beeder Stadtcammerer als Abraham Labrovitz und Daniel Sixt 1665*)
- Antifonár sign. 914 Liber titulorum* (Štátny archív Levoča, pobočka Bardejov)
- Bratislavský misál VI* (Múzeum mesta Bratislavy A/2, Archív mesta Bratislavy EC Lad.2/34)
- Graduál J 2012* (Slovenská národná knižnica v Martine)
- Graduál* (Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, Mestská úradná kniha z r. 1591)
- Misál* (Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Štiavnica, *Bergrechnungen Anno 1576*)
- Graduál* (Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica, *Copier Buech 1627–1628*)
- Graduál* (Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica, *Copier Buech 1629–1630*)
- Graduál* (Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Magistrát mesta Modry, *Kammerrechnung 3112 z roku 1660*)
- Graduál* (Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, Magistrát mesta Trnavy, Cechy – murári /Meisterbuch/ 1653–1870)
- Graduál* (Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, Magistrát mesta Trnavy, IIIId/598/ *Liber taxarum 1605–1669*)
- Graduál* (Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, Magistrát mesta Trnavy, IIIId/599/ *Liber restantiarum 1659–1676*)
- Graduál* (Západoslovenské múzeum Trnava, sine sign.)
- Graduál* (Szendrei F 21, Maďarská akadémia vied v Budapešti, T 292)
- Graduál* (Szendrei F 197, Národná Széchényiho knižnica v Budapešti, E 76)
- Graduál* (Szendrei F 333, Országos Levéltár E 159/1571/20)
- Graduál – sekvenciár J 2013* (Slovenská národná knižnica v Martine)
- Lekcionár* (Szendrei F 346, Národná Széchényiho knižnica v Budapešti, A 23/IV)
- Misál J 2010* (Slovenská národná knižnica v Martine)
- Misál* (Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Štiavnica, *Bergrechnungen Anno 1576*)
- Misál 4925* (Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Magistrát mesta Modry, *Rechnung des Kirchengatters /-/, 1610–1615*)
- Notovaný breviár A/13* (Múzeum mesta Bratislavy)
- Notovaný misál EC Lad. 1/16* (Archív mesta Bratislavy)
- Notovaný misál* (*Libellus contribulationis etc.* Petra Šimigina, sign. 482, Ústredná knižnica Slovenskej akadémie vied)

Zoznam pramenných edícií a katalógov:

- AH DREVES, Carl Maria: *Analecta Hymnica Medii Aevi : V. Historiae Rhythmicae*. Leipzig, 1889.
- BA I BURAN, Dušan – JANKOVIČ, Lubomír – SOPKO, Július – VESELOVSKÁ, Eva (eds.): *Bratislavský antifonár I*. UNESCO – Pamäť sveta, Memoria Slovaciae Medii Aevi Manuscripta. Martin : Slovenská národná knižnica, 2004.
- BA II BURAN, Dušan – JANKOVIČ, Lubomír – SOPKO, Július (eds.): *Bratislavský antifonár II*. UNESCO – Pamäť sveta, Memoria Slovaciae Medii Aevi Manuscripta. Martin : Slovenská národná knižnica, 2002.
- BA III BURAN, Dušan – JANKOVIČ, Lubomír – SOPKO, Július – VESELOVSKÁ, Eva (eds.): *Bratislavský antifonár III*. UNESCO – Pamäť sveta, Memoria Slovaciae Medii Aevi Manuscripta. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005.
- BA IV BURAN, Dušan – JANKOVIČ, Lubomír – SOPKO, Július – VESELOVSKÁ, Eva (eds.): *Bratislavský antifonár IV*. UNESCO – Pamäť sveta, Memoria Slovaciae Medii Aevi Manuscripta. Martin : Slovenská národná knižnica, 2007.
- BA V BURAN, Dušan – JANKOVIČ, Lubomír – SOPKO, Július – VESELOVSKÁ, Eva (eds.): *Bratislavský antifonár V*. UNESCO – Pamäť sveta, Memoria Slovaciae Medii Aevi Manuscripta. Martin : Slovenská národná knižnica, 2007.
- BNS SZENDREI, Janka (ed.): *Breviarium Notatum Strigoniense (saec. XIII)*. Musicalia Danubiana 17. Budapest : MTA Zenetudományi Intézet, 1998.
- CA FALVY, Zoltán – MEZEY, László (eds.): *Codex Albensis*. Monumenta Hungariae Musica I. Budapest; Graz, 1963.
- Cao HESBERT, Jean René (ed.): *Corpus Antiphonalium Officii I–IV*. Roma, 1963–1970.
- CAO – ECE DOBSZAY, László – PRÓSZEKY, Gábor (eds.): *A preliminary Report*. Budapest, 1988.
- CAO – ECE. I/A **Salzburg** DOBSZAY, László (ed.): *CAO – ECE : I/A Salzburg (Temporale)*. Budapest, 1988.
- CAO – ECE. II/A **Bamberg** CZAGÁNY, Zsuzsa (ed.): *CAO – ECE : II/A Bamberg (Temporale)*. Budapest, 1994.
- CAO – ECE. III/A **Praha** CZAGÁNY, Zsuzsa (ed.): *CAO – ECE : III/A Praha (Temporale)*. Budapest, 1996.
- CAO – ECE. III/B **Praha** CZAGÁNY, Zsuzsa (ed.): *CAO – ECE : III/B Praha (Sanctorale, Commune Sanctorum)*. Budapest, 2002.
- CAO – ECE. IV/A **Aquleia** GILÁNYI, Gabriela – KOVÁCS, Andrea (eds.): *CAO – ECE : IV/A Aquleia (Temporale)*. Budapest, 2003.
- CAO – ECE. V/A **Strigonium** DOBSZAY, László – KOVÁCS, Andrea (eds.): *CAO – ECE : V/A Strigonium (Temporale)*. Budapest, 2004.

- CAO – ECE. V/B **Strigonium** KOVÁCS, Andrea (ed.): *CAO – ECE : V/B Strigonium (Sanctorale)*. Budapest, 2006.
- GS SZENDREI, Janka (ed.): *Graduale Strigoniense (saec. XV/XVI)*. Musicalia Danubiana 12. Budapest : MTA Zenetudományi Intézet, 1993.
- GR *Le graduel romain*. Édition critique par les moines de Solesmes, II. Les sources. Solesmes, 1957 (*Graduale Triplex*. Solesmes; Paris, 1979).
- IA SZENDREI, Janka (ed.): *The Istanbul Antiphonal (about 1360)*. Musicalia Danubiana 18. Budapest : MTA Zenetudományi Intézet, 2002.
- LOA DOBSZAY László (ed.): *Liber Ordinarius Agriensis (1509)*. Musicalia Danubiana Subsidia 1. Budapest : MTA Zenetudományi Intézet, 2000.
- MHMA I RAJECZKY, Benjamin (ed.): *Melodiarum Hungariae Medii Aevi I : Hymny et sequentiae*. Budapest, 1956.
- MNS SZENDREI, Janka – RYBARIČ, Richard (eds.): *Missale Notatum Strigoniense ante 1341 in Posonio*. Musicalia Danubiana 1. Budapest, 1982.
- MMMA/A RAJECZKY, Benjamin – SZENDREI, Janka – DOBSZAY, László (eds.): *Monumenta Monodica Medii Aevii : Antiphonae*. Band V/I–III. Kassel; Basel etc., 1999.
- NK SOPKO, Július (ed.): *Nitriansky kódex*. Martin 1987.
- Paléographie Musicale**
Mocquereau, André (ed.): *Les principaux Manuscrits de Chant Grégorien, Ambrosien, Mozarabe, Gallican publiés en fac-similés phototypiques par les Bénédictins de Solesmes*. 18. zv. Solesmes etc., 1886–.
- SA ADAMKO, Rastislav – VESELOVSKÁ, Eva – ŠEDIVÝ, Juraj: *Spišský antifonár*. Ružomberok, 2008.
- SG AKIMJAK, Amantius – ADAMKO, Rastislav – BEDNÁRIKOVÁ, Janka: *Spišský graduál Juraja z Kežmarku (1425)*. Ružomberok, 2006.

Cao konkordancie:

- C Paris Bibliothèque nationale de France lat. 17436 (Compiègne, 9. storočie)
- G Durham Cathedral Library B. III. 11 (Severné Francúzsko, 11. storočie)
- B Bamberg Staatsbibliothek lit. 23 (Bamberg, 11.–12. storočie)
- E Ivrea Biblioteca Capitolare 106 (Ivrea, 11. storočie)
- M Monza Basilica di S. Giovanni Battista – Biblioteca Capitolare e Tesoro C. 12/75 (Monza, 11. storočie)
- V Verona Biblioteca Capitolare XCVIII (Verona, 11. storočie)
- H St. Gallen Stiftsbibliothek 390-391 (*Hartkerov antifonár*, cca r. 1000)
- R Zürich Zentralbibliothek Rh 28 (Rheinau, 13. storočie)
- D Paris Bibliothèque nationale de France lat. 17296 (St-Denis, 12. storočie)
- F Paris Bibliothèque nationale de France lat. 12584 (St-Maur-les-Fossés, 12. storočie)
- S London The British Library Add. 30850 (San Domingo de Silos, 11. storočie)

L Benevento Biblioteca Capitolare V. 21 (San Lupo Benevento, 12. storočie)

Skratky (latinsky, slovensky):

A/a	Antiphona / Antiphonae / antifóna
Ab	Benedictus Antiphona / antifóna k Benedictus
Am	Magnificat Antiphona /antifóna k Magnificat
AMB	Archív mesta Bratislavy
BMV	Beata Maria Virgo
cao	Corpus Antiphonarium Officii
CAO – ECE	Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae
Com.	Communio / comúnio
Comm.	Commune
Dom.	Dominica
Conf.	Confessor
ex.	exeunte saeculo
f., ff.	folium, folia
Gr.	Graduale / graduale
SNM HM	Slovenské národné múzeum – Hudobné múzeum
Hebd.	Hebdomada
Hymn.	Hymnus
i	Prima
iii	Tercia
in.	ineunte saeculo
Intr.	Introitus
Invit. A.	Invitatorium Antiphona
ix	Nona
KK – SNA	Kapitulská knižnica – Slovenský národný archív
L	Laudes / ranné chvály
M	Matutinum
mr.	martyr / mučeník
med.	medio saeculo
MMB	Múzeum hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy
Mss.	Manuscriptum / rukopis
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
n.	numerus / číslo
N	Nocturno
Off.	Offertorium / ofertórium
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
p.	post
PS	Proprium sanctorum
r	recto
R.	Responsorium
s. (lat.)	sanctus, sanctis / svätý

saec.	saeculum
SAV	Slovenská akadémia vied
Seq.	sekvencia
sign.	signatúra
SNA	Slovenský národný archív
ŠA	Štátny archív
TP	Tempore Paschalis
Tr.	Tractus
Trop.	Tropus
UK	Univerzitná knižnica
ÚK SAV	Ústredná knižnica Slovenskej akadémie vied
v	verso
V.	Versus / verš
V	Vesperae / večerné chvály / nešpory
V. All.	Versus Alleluiatici
vi	sexta
W	Versiculus
*	in rubro / incipit

LINKS:

<http://hlub.dyndns.org/projekten/webplek/CANTUS>

<http://musicologia.unipv.it/baroffio>

<http://mwi.unibas.ch/mikrofilmarchiv/musikhandschriften-online>

www.bautz.de

www.cantus-augusta.de

www.ceec.uni-koeln.de

www.cesg.unifr.ch

www.columbia.edu/acis/ets/Graesse

www.gregofacsimil.net

www.heiligenlexikon.de

www.hist-einband.de

www.lib.latrobe.edu.au

www.liturgy.dk

www.manuscripta-mediaevalia.de

www.manuscripta-mediaevalia.de/gaeste/grotefend

www.manuscriptorium.com

www.oeaw.ac.at

www.publish.uwo

www.vl-ghw.uni-muenchen.de

www.uni-Regensburg.de/Fakultaeten/phil_Fak_I/Musikwissenschaft/cantus

www.zti.hu

SUMMARY

Notatio Strigoniensis – Esztergom Notation in Slovakia

Esztergom notational system played an important role in the development of medieval music. In a wide span of time (cca 500 years) the Esztergom notation was a significant evidence of a unique scribes' tradition of the medieval Hungary.

We may define the Esztergom notational system as an independent original notation of medieval Hungary on the basis of its characteristics; due to them the abstract structure of notation became a vehicle of identity and stability. In Hungary this notation was used from 12th to 18th century. The structure of the notational system remained unchanged during the whole period of its use. The comparative analyses of particular developmental stages have revealed two important aspects of shaping and construction of signs. The first aspect documents an independence and organic continuity of the notational system. The second one acknowledges influences and tendencies occurring in sources of Esztergom notational system with various strength and in different time periods.

This notational system started to be formed in the second half of 12th century in the vicinity of the main church centre of the country, Esztergom, on the basis of several foreign notational systems (possessing French, Italian and German elements). Influenced by German scribes' technique this mixed notation was distinguished by smoothness of lines and continuity of its basic shapes. The Esztergom notational system of medieval Hungarian scribes accepted and took up a staff system; together with the reforming Cistercian scribes in Austria, Poland and Bohemia (turn of 13th century) and the just originating Czech (rhomboid) notation the Esztergom notation belonged to the first notations in the Central Europe using the staff system.

During its existence the Esztergom notation was never expansive. Its occurrence is limited by the borders of the bishopric of the medieval Hungary.